

## I.

Concubuisti cum sorore uxoris tuæ; si fecisti, neutram habes; et si illa quæ uxor tua fuerit conscia sceleris non fuit, si se continere non vult, nubat in Domino, cui velit\*. Tu autem et adultera sine spe conjugii permaneatis, et quandiu vixeritis, juxta præceptum sacerdotis pœnitentiam agite.

## II.

Non oportet filiam quam de sacro fonte susceperit, aliquando viro suo in matrimonium tradere, quia divina sententia germani esse inveniuntur. Si quis tali facinore commixtus minime restrinxerit frenam luxuriæ, ab Ecclesia catholica abominabitur. Sed si conversus fuerit, post separationem septem annis pœnitentiam gerat. Conscii simul cum auctore sit ista conditio; id est, simul cum cooperatoribus et consentientibus pœniteat.

## III.

De gradibus propinquitatis, super quibus parvitatem meam vobis consulere placuit, quæ ego cum omnibus orthodoxæ fidei cultoribus sentio, ratum duxi paucis absolvere. Ab his omnino dissentio qui perverse parentelæ successiones supputantes gradum didicunt. Denuo duos constituunt, ac pro hoc primum gradum secundum; secundum vero tertium efficiunt: neque ex parte seriem generationum corrumpunt,

\* Vetusta manus in meo Lucensi Codice addit supra lineam hæc verba: *post mortem tuam. MANSI.*

A cum arborem, quæ de parentela compingitur, ab ipsis abscissam conspiciamus, corpus, ut ita dicam, truncatum suis artibus videatur. Igitur parentelæ gradus a nobis taliter computatur. Siquidem ego et frater meus una generatio sumus, primum gradum facimus nulloque gradu distamus: rursus filius, et fratris mei filii secunda generatio sunt, ac gradum secundum faciunt, nec a se gradu aliquo separantur; atque ad hunc modum cæteræ successiones numerandæ sunt. Porro autem de affinitate, quam dicitis parentelam esse, quæ ad virum ex parte uxoris, seu quæ ex parte viri ad uxorem pertinet, manifestissima ratio est, quia si secundum divinam sententiam ego et uxor mea una caro sumus, profecto mihi et illi mea suæque parentela propinquitatis una efficitur. Quocirca ego et soror uxoris meæ in uno et proximo gradu erimus; filia vero ejus secundo gradu; neptis vero tertio; eoque modo utrinque in cæteris agendum est successionebus. Uxorem vero propinqui mei, cujuscunque gradus sit, ita me oportet attendere, quem admodum ipsius quoque gradus in aliqua femina propriæ propinquitatis sit. Quod nimirum uxori meæ de propinquare suarum viris, et cunctis generationis gradibus convenit observare. Qui vero aliorum sentiunt, antichristi sunt.

ANNO DOMINI DCCLII.

# STEPHANUS II

ROMANUS PONTIFEX.

## NOTITIA HISTORICA IN STEPHANUM PAPAM II.

(Lib. Pontific. ex var. edd.)

\* Stephanus II, natione Romanus, ex patre Constantino, sedit annos quinque, dies viginti octo. Hic

C post patris sui transitum parvus derelictus in venerabili cubiculo Lateranensi pro doctrina apostolicæ

### VARIORUM NOTÆ.

\* 1. *Stephanus.* Duodecimo die post obitum Zachariæ, vigesima septima Martii, anno Domini septingentesimo quinquagesimo secundo, electus est Stephanus Secundus. BIN. et LABBE.

— 2. *Stephanus.* Deposito in Vaticana basilica sancto pontifice Zacharia Idibus Martii anno 752, vacavit sedes dies duodecim, ita unanimi consensu Codd. omnibus et catalogis docentibus (præter Colbertinos, quorum sex de interpontificio silent, septimus una die illud anget). Et sane totidem excurrunt usque ad diem 26 prædicti mensis, qua Stephanum successore esse ordinatum constat, tum ex tempore illius sedis annor. v, dior. xxix, et habent catalogi Lucensis et tres Colbertini, cum Codd. Freher'ano primo, Regio, Mazarino, Thuano, et tribus Ambrosianis uno minus die numerantibus cæteris Codd.; tum ex die depositionis plerumque consignata vi Kalendas Maii, sive 26 Aprilis, iud. 10, quæ an-

num indicat 757, cum vulgato, tametsi unus diei, et etiam bidui discrimen in aliquot Codd. occurrat. Quibus recte procedentibus, ut etiam Pagius affirmat, ad an. 757, num. 1, necesse est ut quæ duo mihi reliqua feci ad hunc pontificem observanda adversus eundem Pagium, ordinationes nempe Romanorum pontificum non posse disjungi a Dominicis diebus, et epocham restitutæ libertatis ordinationum debere constitui anno 684, paulo enucleatius expediam. — Ad primum quod spectat, ipsa interpontificii xii dierum analysis palam facit quod Dominici dies solemnioribus quibusque festis præferantur, et dicebam ad Joan. VI. Et, ne inutiliter immorer verbis, tertio depositionis die post Zachariam, clerus populusque de more sibi eligunt quemdam Stephanum, ait Anastasius, dieque ipsa electionis, 17 Martii, fer. 6, in Lateranensem patriarchium mittunt, sive inthronizant, quod idem esse jam ostendi in Zacharia. Biduo-

traditionis sub prædecessoribus beatæ memoriæ A sticos ordines promoventes, ad diaconatus ordi-  
pontificibus permansit, quem sigillatim per ecclesia- eum ordinaverunt. Defuncto vero beatæ memoriæ  
VARIORUM NOTÆ.

ibidem moratur, id est eadem fer. 6 et Sabbato. Tertia autem die, nempe Dominica (ordinationi peragendæ haud dubie destinata) cum, vix exspectatus, sedens familiares causas suas disponderet, subito dam sederet alienatus obmutuit, et sequenti die (fer. 2) defunctus est. Hunc Anastasius inter pontifices non recenset, utpote non consecratum, ut patet ex Vita Adriani I, sect. 292, ubi vocat secundum, quem nos III appellamus; quia tamen Panvinus et card. Baronius eum numerant, ac secundum appellant, ita cum ad alterius Stephani electionem ventum est, dubium remanet utrum electio de more facta fuerit tertio depositionis die, an statim, ut videtur innuere Anastasius, dum convenisse omnes narrat in Sanctæ Mariæ ad Præsepe, et consona voce elegisse Stephanum, quem ex prædictis II, al. III, appello. Utcunque autem fuerit, ne videar Pagio fucum facere, analysim persequor non secus atque tertiam electores diem exspectaverint. Feria igitur 4, seu 22 Martii, Stephanus eligitur pontifex, et inthronizatur in Lateranensi patriarchio. Quid inde? Num facta ejus consecratio est quarta abhinc die Annuntiationis dominicæ Incarnationis sacra, juxta sæpius laudatum axioma Pagii, contententis Dominicis aut solemnioribus diebus ordinationes pontificum fieri solitas? Minime id quidem; at sequens dies Dominica, ordinationi pontificis debita, exspectata est, et, quod maxime observari debet, exspectata quo tempore nulla amplius dubitatio est quin Ecclesia plena uteretur libertate ordinandi, absque exarchorum confirmatione, qui superiori anno exacti erant. — Quid vero argumentis utor ut comprobem quod ordinationes pontificum diebus tantum Dominicis factæ sint, dum ipse Anastasius apertis confirmat quod ego inquirō? De Constantini intrusi post sanctum Paulum, et Stephani III, seu IV, consecrationibus agens, palam facit easdem non fieri nisi Dominicis diebus. Quæ duo, tametsi ad quintum totum spectant, lubet tamen hic delibare, ut novo hæreant præsidio quæ hucusque de ordinationibus disputavi. Anno 767, die 28 Junii, occubuit mortem sanctus Paulus I, in basilica sancti Pauli, ubi per id temporis morabatur. Et cessavit, inquit Anastasius, episcopatus annum unum, et mensem unum, quo (ut legitur in Cod. Freher. 2) Constantinus transgressor apostolicæ sedis invasor exstitit. Nam die 28 Julii sequentis anni 768, Sergius et Waldipertus presbyteri cum Langobardis ingressi sunt Romam; Toti nempe Nepesinum ducem, qui fratrem suum Constantinum instruserat, necaverunt, et post aliquantas horas, ut prosequitur Anastasius, hujus Romanæ militiæ judices... sub cautela munierunt Constantinum cum fratre superstitute Passivo et Theodoro episcopo, et ita cessavit invasio quam Anastasius interpontificum jure appellat. Neque ei movenda lis est quod valde diligens in consignando invasionis tempore interpontificum brevius decem diebus fecisse videatur, quippe idem reliquos dies sigillatim enumerans, nullum de iis dubium reliquit, ut suo loco videbimus. — Itaque prædicto anno 767, et die 28 Junii, cum Dominica concurrente, Nepesinus dux Toto, quem libido incesserat creandi pontificem Constantinum fratrem laicum, caterva factiosorum stipatus, ingreditur Romam, fratrem domi suæ eligi curat, cumque eo ad Lateranensem patriarchium advo al, factumque clericum per summum nefas inthronizat, superstitute adhuc Paulo, qui paulo post, die eadem, occubuit. Sequens dies fer. 2 natali apostolorum sacra erat. Quid vero opportunius conculcatori sacrorum canonum Totoni, et districtis armis intrusum fratrem sustentanti, quo eum præcedenti die inthronizatum die sequenti in basilica sancti Petri consecrari quantocius vellet, ut legitimus pontifex videretur? Quia tamen nulla memoria

erat consecrati pontificis extra diem Dominicam, eadem sex dies exspectanda in armis fuit. *Adiveniente*, ait Anastasius, *Dominico die, rursus cum multitudine armatorum exercituum in basilica beati Petri properans pontifex, ab eodem Georgio episcopo Prænesino, et aliis d. obus episcopis, Eustatio Albanense, et Cito-nato Portuense, consecratus est.* Quod sane exemplum pseudo-pontificis intrusi, qui, quemadmodum in cæteris violati erant canones, ita violatione rituum non modo solemniori, sed alia quacunque die ordinatus fuisset, nisi pontificia consecratio cum die Dominica conjuncta esset, mihi magis affirmat quam aliud quodvis adduci possit. Præterea idem Anastasius, ubi agit de Stephani III, al. IV, ordinatione, tametsi contra Pagium non facit, quia electionem inter et diem Dominicam nullum festum occurrit, nihilo tamen minus tam absolute loquitur de ordinatione facta die Dominico, ut non obscure ostendat eorum temporum ritum. *Sabbato, inquit, die diluculo, ante unam diem ordinationis præfati beatissimi papæ Stephani.* Et infra: *Sicque alio die Dominico antedictus beatissimus Stephanus consecrationem suscepit pontificatus.* His plura fortasse suppetent, si quis contra hanc opinionem Pagium defensurus insurgat. — Quod alterum mihi restat probandum, est epoche restituta libertatis ordinationis Romanorum pontificum. Aiebam repeti eam posse ab anno 684, cum Benedicto pontifici Pogonatus, quæ erant ejus liberalitas et erga apostolicam sedem reverentia, per divalem concessit, ut clerus populusque nullam deinceps principis jussionem exspectarent, sed sine mora pontificem electum consecrarent. At malui cum viris doctissimis Pagio et Blanchino contra sententiam Mabillonii, eam ad Carolum M. perducentis, hanc epocham annos circiter LXX protrahere, nempe usque ad primordia Pippini Francorum regis, quam cum Pagio constitui kalendis Martii, anno 752, Zacharia pontifice adhuc superstite. Verum id firmum rationique haberi debet, quod Romani post Constantinum Pogonatum, cum missos suos dirigebant Ravennam post factam Pontificis electionem, obsequii potius gratia quam petendæ causa confirmationis id faciebant. Eritque exemplo ipsius Zachariæ ordinatio post quadridni interpontificum peracta, antequam Pippinus regnaret, exarcho haud consulto. Hinc est quod Pagius (*Ann. 751, num. 20*) eam consuetudinem petendi confirmationem obtinuisse ait usque ad Gregorium III, prædecessorem Zachariæ; at privata id auctoritate comprobatur, nullo allato monumento, præter conjecturam ex Occidentalium aversione ab Iconomacho Isauro; quæ profecto, ut sint admodum probabilis, non tamen evincunt quod certa epoche non petita amplius confirmationis pontificum stabiliri debeat ævo Gregorii III. — Quamobrem ego doctissimi præsulis Blanchini sententiam sum amplexus, qui, Mabillonii et Pagii opinionum optione sibi proposita, hanc illi prætulit, attamen cum aliquo annorum discrimine est secutus, cum ad Pippini regnum se ait protrahere hanc rem discutiendam, quam Pagius refert ad tempora Caroli Martelli. Factus itaque interpres illius mentis ipso anno emortuali sancti Zachariæ, cum rex inaugurabatur Pippinus, nempe 752, pontificis ordinationis libertatem cæpisse affirmo. Nam a mense Julio superioris anni exacti erant exarchi, nec quidquam rei erat imperatoribus Orientis cum Italia; quod minime affirmari potest ex brevitate interpontificii post Gregorium III, tum quia exarchii nondum expulsi fuerant, tum quia ob ingruentia bella ordinatio præcepta facta fuerit. Cæterum annis iis octo et sexaginta, qui a divali Pogonati excurrunt, nempe ab anno 684, gratia, inquam, obsequii magis quam petendæ confirmationis causa clerus populusque Romanus

domno Zacharia papa, a Stephanum quemdam presbyterum ad ordinem pontificatus cunctus populus sibi elegit, et intra Lateranense patriarchium misit, ubi biduo manens, tertio die postquam a suo surgeret somno, et sedens familiares causas suas disponderet, subito dum sederet alienatus obmutuit, et sequenti die defunctus est. Post hoc vero cunctus Dei populus congregatus est intra venerabilem basilicam sanctæ Dei Genitricis ad Præsepe. Ubi et omnes misericordiam Domini Dei nostri petentes, et ipsius dominæ nostræ sanctæ semperque virginis Dei genitricis Mariæ, bono animo et consona voce prædictam beatissimum virum sibi eligant pontificem. Quem omnes sincera mente cum laudis præconiis in basilicam Salvatoris, quæ appellatur Constantiniana, deportaverunt, et exinde intus venerunt, et in patriarchium juxta morem intromiserunt.

Erat enim isdem beatissimus papa amator Ecclesiarum Dei, traditionem etiam ecclesiasticam firma stabilitate conservans. Pauperum Christi velox subventor, verbi Dei in magna constantia prædicator. Viduas et pupillos multo melius visitans, fortissimus etiam ovilis sui cum Dei virtute defensor. Mox vero restauravit et quatuor in hac Romana urbe sita antiquitus xenodochia, quæ a diuturnis et longinquis temporibus destituta manebant, et in eis ordinavit omnem utilitatem, in diversis eorum locis disponens, intus etiam, et foris, in quibus et multa contulit dona. Quæ et per privilegii paginam sub anathema-

lis interdicto confirmavit. Pari modo a novo fundasse dignoscitur et xenodochium in plantane, centum pauperum Christi dispositum illic faciente, quotidianum videlicet victum eorum decernens tribui.

Nam et foris muros hujus civitatis romanæ secus basilicam beati Petri apostoli duo fecit xenodochia, in quibus et plura contulit bona, quæ et sociavit venerabilibus diaconis illic foris existentibus perenniter permanere, id est diaconie sanctæ Dei Genitricis, et beati Silvestri duæ, et privilegiis apostolicis perenniter permanenda monivit.

Inter hæc vero dum magna persecutio a Longobardorum rege Aistulfo in hac Romana urbe, vel subjacentibus ei civitatibus, exstitisset, et vehemens ejusdem regis sævitia immineret, illico isdem beatissimus papa, tertio apostolatus ordinationis suæ mense, disponens suum germanum sanctissimum, scilicet Paulum Diaconum, atque Ambrosium primicerium, plurimis cum muneribus ad eundem Longobardorum regem Astulfum ad pacis ordinandum atque confirmandum fœdera misit. Qui præfati viri ad eum convenientes, impartitis muneribus, quo facilius eadem pro re apud eum impetrarent, in quadraginta annorum spatia pacis fœdus cum eo ordinantes confirmaverunt. At vero isdem protervus Longobardorum rex, antiqui hostis invasus versutia, ipsa fœdera pacis post pene quatuor menses, in perjurii incidens reatum, disruptit. Multas jam lato sanctissimo viro, vel cuncto populo Romano, ingerens

#### VARIANTES

<sup>1</sup> Cod. Luc., *conservabat*; al., *firmam stabiliter conservans*.

<sup>2</sup> Cod. Luc., *elemosynis scilicet quam corporali presentia*.

<sup>3</sup> Al., *patrii*.

<sup>4</sup> Cod. Luc., *plantaria*.

<sup>5</sup> Cod. Luc., *ut perenniter permanent*.

<sup>6</sup> Cod. Luc., *Aistulpho*.

<sup>7</sup> Cod. Luc., *et plures*.

<sup>8</sup> Al., *conjungentes*.

#### VARIORUM NOTÆ.

legatos suos ad exarchum miserunt, cum nulla id faciendi lege tenerentur; et nisi u'la adfuissent schismata, ut alibi monui, quæ docuerunt firmius stabiliri oportere legitimas electiones, ne obsequium quidem causa itum esset. Semel quippe abjectam eam servitium quam Ecclesia pro bono pacis subiverat, piissimi Pogonati auspiciis, subisse iterum nusquam legitur; et qui, ut Augustis morem gerant, secus sentiunt, hariolantur. Venient autem tempora, cum ipsos pontifices videbimus imperatoribus Occidentis, grati animi ergo, fecisse potestatem sese in pontificum electiones admiscendi. Cumque hæc pertineant ad quartam pontificis creationis periodum, juxta Mabillonium, de illa agam tom. V. Cænis.

<sup>1</sup> *Stephanum quemdam*. Hic fuit natione Italus pater Romanus, S. R. E. presbyter cardinalis, imperatore Constantino Copronymo, sedt in Petri cathedra dies quatuor, creatus viii Kal. Aprilis, qui quarta die creationis suæ gravi somnolentia oppressus est, postridie, eum expectatus res familiaris componere aliquando institisset, subito, mente alienatus, vocem amisit, postridie ejus diei, apoplexia correptus, exspiravit. Ante adeptam consecrationem, v Kal. Aprilis, vacat sedes diem unum. Hunc scriptores historiarum pontificis in numerum pontificum non reponunt, vel quia consecratus non fuerit, vel quia brevissime vixerit. Quod hæc recte factum est, cum et legitime creatus fuerit, et vir ingentis spiritus et animi existimatus sit, quare a pontificum numero non est subtrahendus, etiamsi horam unam vixisset. Cænis. —

*Stephanum quemdam*, etc. Defuncto Zacharia papa, Stephanus quidam presbyter, natione Romanus, a populo statim creatus est Romanus pontifex, et in Lateranense patriarchium immisus, ubi biduo manens, tertio die, postquam a suo surgeret somno, ac domesticas res disponderet, subito, dum sederet, alienatus obmutuit, et sequenti die defunctus est, inquit Anastasius, qui eum inter Romanos pontifices non numerat. Onuphrius, in Chronico ecclesiastico, ac in notis ad Platnam, et post eum Baronius, hunc Stephanum inter pontifices Romanos enumerant; sed hæc opinio omnes antiquos scriptores contrarios habet, omnesque Romanorum pontificum catalogos, in quorum nullo legitur nomen hujus Stephani presbyteri, quia scilicet tantum pontifex electus, nunquam vero ordinatus fuit. Licet enim moris esset electum statim a sua electione induci in possessionem patriarchii, non tamen dicebatur simpliciter aut erat verus pontifex antequam ordinaretur. Unde Anastasius et Frodoardus in Fragmento de Romanis pontificibus, a nobis sæpius laudatus, qui anno sexagesimo secundo sæculi decimi obiit, sequentem Stephanum, secundum hujus nominis vocant, et sic deinceps cæteros hujus nominis pontifices, numerorum nota servata; quod certe non fecissent, si tunc iste Stephanus electus inter Romanos pontifices fuisset adnumeratus. Ad confusionem itaque vitandam, Stephanum post hunc sequentem, dicemus quidem Stephanum Secundum, sed cum hoc addito, *alii Tertium*, et sic in aliis usque ad Stephanum Decimum. PAGIUS.

contumelias, varias illi minas <sup>1</sup> dirigens. Copiens quippe, Deo sibi contrario, cunctam hanc provinciam invadere, onerosum tributum hujus Romanæ urbis inhabitantibus <sup>2</sup> adhibere nitabatur. Per unumquodque scilicet caput singulos auri solidos annue <sup>3</sup> inferre inhiabat. Et suæ jurisdictioni civitatem hanc Romanam, vel subjacentia ei castra subdere indignanter asserebat.

Cernens vero idem sanctissimus papa valide præfati regis perniciosam imminere sævitiam, magno opere ad se accersitis venerabilium monasteriorum sanctorum Vincentii et Benedicti religiosiis abbatibus, sua vice eidem crudelissimo misit regi, obnixè per eos postulans pacis fœdera <sup>4</sup> et quietem utramque partium populi Dei obtinere <sup>5</sup> confirmandam. Quos nempe suscipiens, et omnino contemptui habens, <sup>6</sup> sprevit eorum <sup>7</sup> monita, et ad suæ animæ detrimentum sine effectu confusus ad propria absolvit monasteria, obtestans eos nimium ad sanctissimum papam declinare. Quod audiens ipse præcipuus pater extemplo (juxta ut crebro consueverat) omnipotenti Domino Deo nostro suam populique sibi commissi commendans contulit causam, et hanc lugubrem ejus divinæ majestati insinuavit tamentationem.

Et dum hæc agerentur <sup>8</sup> conjunxit Romam Joannes imperialis Silentarius, deferens eidem sanctissimo pontifici regiam jussionem, simulque et aliam ad nomen prædicti regis impii detulit adhortationis <sup>9</sup> annexam jussionem, ut reipublicæ loca diabolico ab eo usurpata ingenio proprio restitueret <sup>10</sup> domino. Quem videlicet imperialem missum confestim sæpe-

sanctissimo Paulo Diacono ad eundem misit nequissimum Aistulphum Ravennam. Quibus susceptis, cum immani eos absolvit responso, adhærens eidem imperiali misso quemdam propriæ gentis nefarium virum diabolicis imbutum consiliis ad regiam <sup>11</sup> prope:andum <sup>12</sup> urbem, reversique legati Romam, ac præsentati eidem sanctissimo papæ enarraverunt ei n. h. l. se egisse. Tunc præfatus sanctissimus vir, agnito maligni regis consilio, misit in regiam urbem suos missos <sup>13</sup>, et apostolicos cum imperiali præfato misso, deprecans imperialem clementiam et juxta quod ei sæpius scripserat, cum exercitu ad tuendas has Italiæ partes modis omnibus adveniret, et de iniquitatis filii morsibus Romanam hanc urbem, vel cunctam Italianam provinciam liberaret.

Inter hæc vero, permanens in sua <sup>14</sup> pernicie, præfatus atrocissimus Longobardorum rex exarsit furore vehementi, et fremens ut leo pestiferas minas Romanis dirigere non desinebat, asserens omnes no gladio jugulari, nisi suæ, ut præfatum est, sese subderent ditioni. <sup>15</sup> Rursusque antefatus sanctissimus Pater, congregato universo Romano cœtu, taliter eos paterno amore admonuit, inquires: Quæso vos, filii charissimi, pro nostrorum delictorum mole Domini imploremus clementiam, et ipse noster erit adjutor, liberabitque nos sua providentissima misericordia a persequentium manibus; cujus salutiferis admonitionibus cunctus obediens populus, congregati unanimiter omnes lacrymis fuis omnipotentem Dominum nostrum deprecatis sunt. <sup>16</sup> In una vero dierum cum multa humilitate sollicitè procedens in litania cum sacratissima imagine Domini Dei, et Salvatoris

#### VARIANTES LECTIONES.

<sup>1</sup> Cod. Luc., dirigebat.

<sup>2</sup> Cod. Luc., adicere.

<sup>3</sup> Cod. Luc., auferre.

<sup>4</sup> Cod. Luc., cum quiete.

<sup>5</sup> Cod. Luc., confirmanda.

<sup>6</sup> Cod. Luc., munera.

<sup>7</sup> Cod. Luc., convenit.

<sup>8</sup> Cod. Luc., annexa verba.

<sup>9</sup> Al., dominio.

<sup>10</sup> Cod. Luc., profecturum.

<sup>11</sup> Constantinopolim scilicet.

<sup>12</sup> Cod. Luc., nequitia.

<sup>13</sup> Cod. Luc., Rursusque.

#### VARIORUM NOTÆ.

<sup>a</sup> Misit in regiam urbem suos missos. Stephanus II difficillimis temporibus creatus est pontifex, ipso enim pontificatus ejus initio Aistulphus Longobardorum rex, rupto fœdere quod cum Ecclesia Romana pepigerat, ipsam Romam petere decrevit, quo tempore, imperatoris obsequium Romani nondum deseruerant. Pontifices enim Romani, post sua latifundia invasit, et hæresim Leonis imperatoris, ejus ac Constantini Copronymi imperium coluerunt, et reipublicæ curam non deseruerunt, et Romana civitas, licet calamitatibus belli ab Aistulpho rege vexata, ejusdem Constantini imperium agnoscebat, a quo missus Romanam Joannes Silentarius cum litteris ad Papam, et ad eundem regem Aistulphum, qui, Ravennam adiens, cum Paulo, Stephani papæ fratre, provinciarum ab eo Romano imperio ablatarum restitutionem obtinere non potuit. Quare Stephanus pontifex ab imperatore per legatos petiit: ut, juxta quod ei sæpius scripserat, cum exercitu ad tuendas has Italiam partes modis omnibus adveniret, et de iniquitatis filii morsibus Romanam hanc urbem, vel cunctam Italianam provinciam liberaret, inquit Anastasius. Pacius.

<sup>b</sup> In una vero dierum cum multa humilitate sollicitè procedens, in litania cum sacratissima imagine Domini

Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, quæ Anteropsita nuncupatur. In litaniis imago Christi Salvatoris circumferri solita cum cruce, dicta est anteropsita voce forte composita a Latino ante, et Græco ὄψις, visus, spectaculum, quia ante litaniam lata videbatur. Beda Hist., libr. 1. cap. 26, de Augustino, primo episcopo Anglorum, et sociis ejus: At illi, non dæmonica, sed divina virtute præditi, veniebant, crucem pro vexillo ferentes argenteam et imaginem Domini Salvatoris in tabula depictam, litantasque canentes pro sua simul et eorum propter quos et ad quos venerant, salute æterna Domino supplicabant. Et infra: Fertur autem quod appropinquantes civitati more suo cum cruce sancta, et imagine magni Regis Domini nostri Jesu Christi, hanc litaniam consona voce modularentur. Imago Salvatoris maximo cultui fuit apud fideles. Novembris 9 celebratur commemoratio imaginis Salvatoris, quæ a Judæis crucifixa ubertim sanguinem fudit, de quo Martyr. Rom. Hinc quamplures Ecclesie in orbe terrarum dicuntur Salvatori, et Romæ, et passim alibi. Augustin., lib. 1 contra Julianum: Unde etiam matres quotidie toto orbe terrarum, non ad Christum tantum, id est, ad puerum, sed ad Christum ipsum, id est, etiam Salvatorem, cum parvulis currunt. ALTABERRA.

Jesu Christi, quæ <sup>1</sup> antheropsita, nuncupatur, <sup>2</sup> simulque et cum ea alia diversa sacra <sup>3</sup> ministeria recipiens, proprioque humero ipsam sanctam imaginem cum reliquis sacerdotibus idem sanctissimus papa gestans, nudisque pedibus tam ipse quamque universa plebs incidentes, in Ecclesiam sanctæ Dei Genitricis quæ ad Præsepe nuncupatur, posito in omnium capitibus populorum cinere, cum maximo <sup>4</sup> ululatu pergentes, misericordissimum Dominum nostrum deprecati sunt, alligans connectensque adorandæ cruci Dei nostri pactum illud, quod nefandus rex Longobardorum dirupit.

Hic beatissimus papa omnes suos sacerdotes et clericum in Lateranensi patriarchio sedule aggregans, admonebat divinam totis nisibus <sup>5</sup> scrutari Scripturam, et in lectione vacari spirituali ut efficaces invenirentur in omni responso et assertionem adversariorum Ecclesiæ Dei. Nec enim cessabat indesinenter admonendo et confutando cunctum Dei populum sobire, pieque agere, atque ab omni pravitate sese custodire. Hic beatissimus vir pro salute provinciæ et omnium Christianorum omni Sabbatorum die litaniam, omni postposito neglectu, fieri statuit. Unum quidem Sabbatum ad sanctam Dei Genitricem ad

A Præsepe. Alium vero ad beatum Petrum apostolum, et alium ad beatum Paulum apostolum.

Hic beatissimus papa restauravit basilicam sancti Laurentii super sanctum Clementem sitam regione tertia. Quæ a diuturnis temporibus diruta manebat. Restauravit et tegumen cæmeterii sanctæ Sotheris, quod ceciderat. Itaque dum isdem sanctissimus vir jam fatum pestiferum Longobardorum regem immensis vicibus innumerabilia tribuens munera deprecaretur pro gregibus sibi a Deo commissis, et perditis <sup>6</sup> ovibus, scilicet pro universo <sup>7</sup> exercitu Ravennæ, atque cuncto istius Italiæ provinciæ populo, quos diabolica fraude ipse impius deceperat rex, et possidebat, et dum ab eo nihil hac de re obtineret, <sup>8</sup> cernens <sup>9</sup> præsertim et ab imperiali potentia nullum esse subveniendi auxilium, tunc quemadmodum prædecessores ejus beatæ memoriæ <sup>10</sup> domnus Gregorius, et Gregorius alius, et domnus Zacharias, beatissimi pontifices, Carolo, excellentissimæ memoriæ, regi Francorum direxerunt, petentes sibi subveniri propter oppressiones, ac invasiones, quas et ipsi in hac Romanorum provincia a nefanda Longobardorum gente perpassi sunt. Ita modo et ipse venerabilis Pater, divina gratia <sup>11</sup> inspirante, <sup>12</sup> clam per quemdam

#### VARIANTES LECTIONES.

<sup>1</sup> Al., *antheropsita*; fort., *antheropæta*.

<sup>2</sup> Cod. Luc., *mysteria*.

<sup>3</sup> Cod. Luc., *ejulatu*.

<sup>4</sup> Al., *sectari*.

<sup>5</sup> Cod. Luc., *civibus*.

<sup>6</sup> Cod. Luc. et al., *exarchatu*.

<sup>7</sup> Cod. Luc., *prætereæ*.

<sup>8</sup> Cod. Luc., *inpiratus*.

#### VARIORUM NOTÆ.

<sup>1</sup> Simulque et cum ea alia diversa sacra mysteria recipiens, proprioque humero ipsam sanctam imaginem cum reliquis sacerdotibus, idem sanctissimus papa gestans, nudisque pedibus tam ipse quamque universa plebs incidentes, in Ecclesiam sanctæ Dei Genitricis, quæ ad Præsepe nuncupatur, posito in omnium capitibus populorum cinere, cum maximo ululatu pergentes. In Litaniam pontifex cum clero et plebe processit nudis pedibus, et ipse et presbyteri humeris gestarunt imaginem Christi, et reliquias diversas sanctorum. Officium diaconorum fuit in diebus festis martyrum humeris gestare reliquias sanctorum. Conc. Brachar. III, can. 5. ALTASERRA.

<sup>2</sup> Cernens ab imperiali potentia, etc. Cum vero nulla spes præsidii ex Oriente superesset, et Aistulphus rex Romanæ obsideret, ut eam suæ ditioni subderet, ac Romanæ Ecclesiæ civitates invaderet, Stephanus preces publicas pro Urbis salute fudit, unicuique salutis subsidium censuit Gallicanæ pietatis arma implorare: *Clam*, inquit Anastasius, *per quemdam peregrinum suas misit litteras Pippino regi Francorum directas*, quibus ad auxilia mittenda eum sollicitavit. Pippinus, his litteris acceptis, Droctegangum abbatem Romam direxit. Ut vero prædictum peregrinum alii nuntii apostolici, sic et Droctegangum abbatem secuti sunt alii missi regii, Gbrodiangus episcopus et Autcharius dux, Droctegango Roma interim Franciam versus digresso cum litteris ad regem proceresque deferendis. PACIUS.

<sup>3</sup> Domnus Gregorius. Ex Anastasio itaque uterque Gregorius, II et III, necnon Zacharias, cum Francorum regibus fœdera pepigerunt. De Gregorio quidem II historica monumenta non suppetunt, nullis injuria temporum documentis obliteratis; sed de Gregorio III Fredegarii continuator, fere synchronos scriptor, hæc prodidit, cap. 110: *Et tempore bis a Roma beatus papa Gregorius claves venerandi sepul-*

*cri, cum vinculis sancti Petri et muneribus magnis et infinitis, legationem quam antea nullis auditis aut visis temporibus (Carolo Martello) destinavit, et pacto patratu ut ad patres imperatoris recederet, et Romanum consulum præfato principi Carolo sanciret. De suscepta legatione atque actis per eandem subjungit: Ipse mirifico ac magnifico honore ipsam legationem recepit, munera pretiosa contulit, atque cum magnis precibus cum suis sodalibus missis Grimonem abbatem Corbeiensis monasterii, et Sygobertum Reclusum basilicæ sancti Dionysii martyris, Romam ad limina sanctorum Petri et Pauli destinavit. Eadem habet annalista Metensis: Anno 741 Carolus princeps, domitis circumquaque positis gentibus, dum ea quæ pacis erant infra sui regiminis terminos disponderet, bis eodem anno legationem beatissimi Gregorii Papæ ab apostolica sede directam suscepit. Qui sibi claves venerandi sepulcri principis apostolorum Petri, ejusdemque pretiosa vincula cum muneribus magnis delatis obtulerunt, quæ antea nulli Francorum principi a quolibet præsepe Romanæ urbis directum fuit. Epistolam quoque decreto Romanorum principum sibi prædictus præsul Gregorius miserat, quod sese populus Romanus, relicta imperatoris dominatione, ad suam defensionem et invictam clementiam convertere voluisset. Arbitror nihil fuisse aliud decretum principum Romanorum quam quod elegerant in consulem Carolum Martellum. Hæc enim decreta electionum subscriptionibus usurpari hoc ævo consuevisse, supra vidimus. BEZCINUS.*

<sup>4</sup> Clam per quemdam peregrinum. Aistulphus enim rex Langobardorum pontificiam ditionem invasionibus tunc et oppressionibus adeo vexabat, astringebatque, ut recursum omnem ad Franciæ reges præpediret. Idcirco Pippinus direxit in Italiam Rodiangum episcopum, et Autcharium ducem, ut Stephanum Pont. in Franciam profectorum comitarentur.

peregrinum suas misit litteras Pipino regi Francorum nimio dolore huic provinciae inhærenti conscriptas.

<sup>1</sup> Ad hunc etiam nunc cessavit dirigens, ut suos hic Romam ipse Francorum rex mitteret missos, per quod eum ad se accersiri fecisset. Dum <sup>2</sup> valide ab eodem Longobardorum rege civitates et provincia ista Romanorum opprimerentur, subito conjunxit <sup>3</sup> missus jam fati regis a Francorum nomine <sup>4</sup> Rodigangus abbas, per quem misit in responsis omnem voluntatem ac petitionem prædicti sanctissimi <sup>5</sup> papæ se adimplere. Et postmodum alius missus familiaris ejus conjunxit, ea ipsa annuntians.

Cumque a Longobardis, ut præfatum est, antiqua Romana urbs, et castra universa distringerentur, ita etiam ut <sup>6</sup> Ciaccanense castellum, quod colonorum B sanctiæ Dei Ecclesiæ exitebat usurparet, <sup>7</sup> illico <sup>8</sup> ad regiam urbem conjunxit sæpèfatus Joannes imperialis silentiarius cum missis ipsius sanctissimi pontificis, deferens secum et quæ deportaverat iniqui Longobardorum regis missus, simul et jussionem imperialem, in qua inerat insertum <sup>9</sup> a Longobardorum rege, eundem sanctissimum papam esse properatum ob recipendam Ravennatum urbem, et civitates <sup>10</sup> et pertinentes. Pro quo et præsentl Ste-

phanus papa direxit ad eundem <sup>11</sup> blasphemum regem suum missum pro sua et qui cum eo ituri erant indemnitate. Ipsoque reverso extemplo, et missi jam fati Pippini regis Francorum conjunxerunt, id est <sup>12</sup> Rodigangus episcopus, et <sup>13</sup> Autecharius dux, quatenus prædictum sanctissimum papam (juxta quod petendo miserat) ad suum Franciæ regem deducerent, quem etiam paratum invenerant ad prædictum Longobardorum regem properandum, pro recolligendis universis dominicis perditis <sup>14</sup> ovilibus.

Tunc <sup>15</sup> consulens idem beatissimus papa omnipotentis Dei nostri misericordiam, egressus est ab hac Romana urbe ad beatum Petrum apostolum, <sup>16</sup> decimo quarto die mensis Octobris, indictione septima; secuti sunt eum plures Romanorum, et cæterarum civitatum populi, flentes ululantesque, et nequaquam eum penitus ambulare sinebant. Qui videlicet sanctissimus vir sese in Dei virtute et protectione sanctæ Dei Genitricis, et beatorum principum apostolorum, <sup>17</sup> confidens constanter pro salute omnium, licet infirmitate corporis <sup>18</sup> detentus, laboriosum aggressus est iter, confortans, atque commendans cunctam dominicam plebem bono pastori Domino nostro, et beatorum apostolorum principi Petro. Et

#### VARIANTES LECTIONES.

<sup>1</sup> Cod. Luc., *Adhuc etiam non.*

<sup>2</sup> Cod. Luc., *valde.*

<sup>3</sup> Cod. Luc., *Rodigandus.*

<sup>4</sup> Al., *Patris.*

<sup>5</sup> Mansi, *Ciaccanense*; al., *ut et Ciaccaves castellum.*

<sup>6</sup> Cod. Luc., *a regia urbe venit.*

<sup>7</sup> Cod. Luc., *ad regem.*

<sup>8</sup> Cod. Luc., *ad eam.*

<sup>9</sup> In al., *blasphemum* deest.

<sup>10</sup> Cod. Luc., *Rothingandus episcopus in Francia.*

<sup>11</sup> Al., *Aucarius.*

<sup>12</sup> Cod. Luc., *ovibus*; in al. *ovilibus* deest.

<sup>13</sup> Cod. Luc., *cernens.*

<sup>14</sup> Cod. Luc. ita prave legit: *xiv, ind. viii, mense i, ind. vii.*

<sup>15</sup> Al., *conferens.*

<sup>16</sup> Al., *defectus.*

#### VARIORUM NOTÆ.

<sup>1</sup> *Missus jam fati regis a Francorum nomine Rodigangus abbas.* Rodigangus abbas, quem Pippinus Romam ad Stephanum legavit, ut litteris responderet quas ad eum pontifex dederat per hominem peregrinum, quo tutius transiret per Langobardorum ditionem Romano pontifici infensam; in duabus epistolis quæ exstant in Codice Carolino Droctegangus nominatur. Epistola decima hæc habentur: *Præsens Droctegangus abbas sacris liminibus protectoris tui beati apostolorum principis Petri, et nostris obtulibus præsentatus.* Et epistola undecima: *Sicut per præsentis Droctegangum religiosum abbatem ejusque comites direximus.* Cujus autem monasterii Droctegangus abbas fuerit, mihi penitus incertum est. In Vita sancti Joannis Gorziensis abbatis, apud Bollandum, ad diem 27 Februarii, innuitur Droctegangum rexisse Gorziensem abbatiam sitam in episcopatu Metensi. — At multo clariorem reddiderunt illustria sæta, et vitæ sanctitatis Rodigangum, seu Croctegangum episcopum Metensem, quem idem Pippinus postea ad Stephanum misit, ut legitur in Anastasio sequenti sectione. De hoc Chrodegango episcopo narrat Paulus diaconus in libro de episcopis Metensis civitatis illum in pago Hasbeniensi natum fuisse, patre Sigranno, matre Landrada, ex prima nobilitate Francorum (Rodigango enim Pippinus rex erat avunculus, ut legitur in Charta donationis quam profert cl. Pater Calmet, tomo primo Hist. Lotharing. Gallice scriptæ, pag. 281, in probat.), atque in palatio Majoris Caroli enutritum, ejusdem referendarium existisse, hoc est annuli regii custodem; ac demum Pippini tem-

poribus pontificale Metensis civitatis decus promeruisse. Imo honore Pallii a Stephano ornatus asseritur in Anastasii mss. Codice, tum Thuano altero, tum Ambrosiano, hisce verbis in hoc Codice parenthesis clausis (*et dum in Francia esset positus, Rodigango sanctissimo episcopo pallium tribuit, et archiepiscopum ordinavit*), ut testatur Lambecius Bibliothecæ Cæsareæ, lib. II, cap. 8. — Quod vero attinet ad ejus legationem ad Stephanum III, quam refert Anastasius hoc loco, de ea laudatus Warnefridus habet sequentia: *Cumque esset in omnibus locuples, a Pippino rege omnique Francorum cœtu singulariter electus Romam directus est, Stephanumque venerabilem papam, ut cunctorum vota anhelabant, ad Gallias evocavit.* In Chronico autem Laureshamensi non solum legationis Rodigangi fit mentio, sed insuper ejus studium laudatur, quo impetravit a Pippino ut exarchatus Ravennæ, aliæque patrimonia, quæ per vim Langobardi occupaverant, Beati Petro restituerentur. *Inter cætera valde memorabilia (ita in Chronico) Stephanum papam ad Gallias evocans, et Pippinum cum totis Francorum viribus contra Langobardorum tyrannidem accingens, exarchatum Ravennatem, pleraque beati Petri patrimonia, Romanæ sedi restituit, jure studium et operam impendit.* MÆFEUS.

<sup>2</sup> *Illico a regia urbe venit Joannes imperialis silentiarius.* In palatio fuit schola silentiariorum, qui in aula excubarent. E schola silentiariorum ad imperium eVectus memoratur Anastasius. Evagr., libr. III, cap. 51. Ambros., in orat. funebr. Valentiniæ; *Vespere profectus est silentiarius.* ALTASERRA.

assumens secum ex <sup>1</sup> hac sancta Ecclesia quosdam sacerdotes, proceres etiam et ceteros clericorum ordinis, nec non et ex militiae optimatibus, Christo praevio, coeptum prosecutus est iter, magnam illi caeli serenitatem Domino in ipso itinere tribuens.

Igitur conjungente eo fere quadragesimum miliarium Longobardorum sinium, in una noctium signum in caelo magnum apparuit, quasi <sup>2</sup> globus igneus ad partem Australem declinans a Galliae partibus in Longobardorum partes. Itaque unus ex eisdem Francorum missis, scilicet <sup>3</sup> Autcharius dux, quantocius praecedens Ticinum, eum praestolatus est. <sup>4</sup> Cum vero appropinquasset jam fatus beatissimus papa ad civitatem Papiam, direxit ad eum saepifatus Aistulfus <sup>5</sup> nequissimus rex missos suos, obtestans eum nulla penitus ratione audere verbum illi dicere <sup>6</sup> petendi Ravennatum civitatem, et exarchatum ei pertinentem, vel de reliquis reipublicae locis quae ipse vel ejus praedecessores Longobardorum reges invaserant. Ille vero ita ei misit in responsis asserens quod <sup>7</sup> nullius trepidationis terrore sileret hujusmodi petendi causam.

Conjungente vero eo Papiam in civitatem, et praedicto nefando regi praesentato, plura illi tribuit munera, et nimis eum obsecratus est, atque lacrymis profusus eum petivit, ut dominicas quas abstulerat redderet oves, et propria propriis restitueret. Sed nullo modo apud eum haec impetrare valuit. Nam et imperialis missus simili modo petiit, imperiales litteras illi tribuit, et nil obtinere potuit. Praedicti vero

#### VARIANTES LECTIONES.

<sup>1</sup> Cod. Luc., hujus sanctae Ecclesiae clero.

<sup>2</sup> Cod. Luc., Perueniente eo in Longobardorum finibus.

<sup>3</sup> Al., gladius.

<sup>4</sup> Al., Autcharis dux.

<sup>5</sup> In al., nequissimus deest.

<sup>6</sup> Cod. Luc., pro nullius trepidatione terroris sileret ab hujusmodi petendi causa.

#### VARIORUM NOTÆ.

<sup>4</sup> Cum vero appropinquasset, etc. Stephanus papa regionum missorum, Chrodigangi Metensis episcopi, et Autcharii ducis, adventu recreatus, egressus est ab urbe Romana decimo quarto die mense Octobris, indictione septima, juxta Anastasium, ideoque anno septingentesimo quinquagesimo tertio, atque cum illis in Longobardiam, indeque in Franciam, juxta quod petierat, profectus est. Papiam transiens restitutionem eorum quae ablata fuerant, ab Aistulpho rege nequaquam impetrare potuit. Quare quinta decima die mensis Novembris praedictae septimae indictionis a civitate papia movens, suum in Franciam profectus est iter, quod coeptum gradiens, ad Agaunense, seu sancti Mauricii, monasterium pervenit, in quo aliquantis commoratus est diebus. Celeberimum illud monasterium Agaunense, modo Tornatense, ab oppidulo ibi condito denominatum, situm erat in Burgundiae regno non longe ab Octoduro, de quo legendus tomus secundus Criticae Baronianae. Ad illud monasterium convenerunt a Pippino rege directi Fulradus Presbyter et capellanus, sive archicapellanus palatii, et Rotardus dux, petentes eundem pontificem ad suum progredi regem. Quem in magno honore cum omnibus qui cum eo erant ad eum deduxerunt. PACIUS.

<sup>6</sup> Petendi Ravennatum civitatem. Ravennam tene-

bat Aistulfus. Hinc cum Stephanus iter Papiam versus prosequeretur, praecipit rex ne Ravennam aut per exarchatum transiret. Quapropter calumniosum Agnelli mendacium in Vita Sergii Ravennae excutitur, ubi aniles quasdam nugae enarrat de Stephano ingrediente Ravennam ad sacrum illius Ecclesiae aerarium expilandum. De quo ille in Vita Sergii, cap. 4, pag. 172, et Bacchinus in observationibus ad eandem. BENCIUS.

<sup>7</sup> Unde et cum nimia celeritate, Deo praevio, ad Francorum pervenit clusae. Clusae sunt fauces Alpium, per quas patet transitus. Anna]. Franc. Ad ipsas montium angustias, quas clusae vocant. Anastas. infr. eod.: Ad custodiendum proprias Francorum clusae. Et infra: Et clusae sanditus eorumdem evertit Longobardorum. Longobardorum clusae dicuntur solo eversae, quia clusae, ut tutiores essent, erant munitae propugnaculis. Idem infr. in Adr.: Jam dictus vero Desiderius, et universa Longobardorum exercitus multitudo, ad resistendum fortiter, in ipsis clusis assistebant, quas fabricis et diversis maceris curiose munire nisi sunt. Luitprand., Hist. lib. 1, cap. 2. Quibusdam namque difficillimis separata a nobis erat interpositionibus, quas clusae vocant. Idem, libr. v, cap. 18, clausuras vocat Regino, i Chronie.: Thermopylas, id est, clausuras Longobardorum petiit. Ra-

Francorum missi imminabant fortiter apud eundem Aistulfum, ut praefatum sanctissimum papam in Franciam pergere relaxaret. Ad haec convocans jamdictum beatissimum virum, interrogavit si ejus in Franciam properandi esset voluntas? Quod videlicet ille nequaquam silit, sed suam illi propalavit voluntatem. Unde, ut leo, dentibus fremebant, pro quo et diversis vicibus suos satellites ad eum clam misit, ut eum quoquomodo a tali intento declinarent.

Et post ejus absolutionem adhuc nitentur supra scriptus Longobardorum rex a praedicto itinere eum deviare, quod minime ipsum sanctissimum virum latuit. Unde et cum nimia celeritate, Deo praevio, ad Francorum conjunxit clusae. Quas ingressus

<sup>1</sup> Al., Alia vero die praesente Rodigango episcopo, interrogavit.

<sup>2</sup> Cod. Luc., si vellet ire in Franciam.

<sup>3</sup> Cod. Luc., respondit.

<sup>4</sup> Cod. Luc., Willarium; al., Quilcharium.

<sup>5</sup> Al., secundicerium Leonem, etc.

<sup>6</sup> Mansi om. septimae.

<sup>7</sup> Cod. Luc., pervenit Clausas.

cum his qui cum eo erant, confestim laudes omnipotentis Deo reddidit. <sup>a</sup> Et cœptum gradiens iter ad venerabile monasterium sancti Christi martyris Mauricii pervenit. In quo et constitutum erat pariter secum Francorum regem conveniri, annuente Domino, sospes isdem beatissimus pontifex cum omnibus, qui cum eo erant, advenit. In quo et aliquantulis demorantes diebus <sup>1</sup> conjunxerunt in prædicto venerabili monasterio <sup>b</sup> Fulradus abbas, et Rothardus dux, directi a sæpéfato Pippino excellentissimo Francorum rege, petentes eundem sanctissimum

A pontificem ad suum progredi regem. Quem et cum magno honore cum omnibus <sup>2</sup> qui cum eo erant ad eum deduxerunt.

<sup>c</sup> Audiens vero isdem rex ejusdem beatissimi pontificis adventum, nimis festinanter in ejus adventum occursum, una cum conjugē, filiis etiam, et primatibus. Pro quo et afferens centum millia, filium suum nomine Carolum in occursum ipsius <sup>3</sup> coangelici papæ direxit cum aliquibus ex suis optimatibus. <sup>d</sup> Ipseque in palatio suo, in loco qui vocatur <sup>e</sup> Ponticone, ad fere trium millium spatium, descen-

#### VARIANTES LECTIONES.

Cod. Luc., *Convenerunt.... Rothaldus*; al., *Fulradus abbas, et Rothardus directi a*, etc.

<sup>a</sup> Mansi non habet qui cum eo erant.

<sup>b</sup> In al. *coangelici* deest.

<sup>c</sup> Al., *Pontianæ*.

#### VARIORUM NOTÆ.

devic., de Gestis Frideric., lib. 1, cap. 3: *clausuras illorum, quas in angustiis locis præcisâ densitate silvarum fecerant, penetravit*. Clausuras Cassiodor., II Var. 49: *Universis Gothis et Romanis, et his qui portibus et clausuris præsent, præcipimus sexaginta militibus in Augustanis clausuris jugiter constitutis annonas, sicut aliis quoque decretæ sunt, sine aliqua dubitatione præstare*. Cujac., III, obs. 24. ALTASERRA.

<sup>a</sup> *Et captum gradiens iter, ad venerabile monasterium sancti Christi martyris Mauricii pervenit*. Circa ann. Christi 600, Sigismundus rex Burgundiæ monasterium beato Mauricio sacrum condidit apud Agaunum in Allobrogibus. Aimoin., lib. II, cap. 4: *Saint-Maurice en Chablais sur le Rhône*. ALTASERRA.

<sup>b</sup> *Fulradus abbas*, etc. Somm., *Hist. dogm. lib. VIII, cap. 34*. Stephanus in itinere Franciam versus variis de disciplina quæstionibus responsum dedit. Ad matrimonium quod spectat, declaravit quod, rejecta concubina, ut legitima uxor duceretur, minime erat matrimonium duplex. Quod matrimonium dirimi non poterat, impotentia post celebrationem enata, vel infirmitate alia accedente, præter lepram, aut dæmonis obsessionem. Quod vir cœlum mutans æque uxorem mutare non poterat, ea superstitio cui legitime nupserit. Quod tam baptismi quam confirmationis patrinam ducere uxorem non licebat. Quod qui unam repudiavit, cum uxore altera non poterat jungi. Quod poenitentiam iis oportet injungi, qui, volentes virginitatem citra ingressum in monasterium, matrimonio junguntur. Quod a communione separari debent religiosi ac religiosæ nubentes. Quod nubens vidua, postquam religionem professâ erit, detrudi in monasterium debet reliquum vitæ tempus. Quod conjuges separari oportet, alterutro laborante lepra, ne leprosam prolem generent. Quod homo dubitans num presbyter ordinatus sit, missæ sacrificium celebraverit, ac baptismum administraverit, at deinde, ministerio renuntians, uxorem duxerit, in monasterium debet conjici, ut poenitentiam agat quoad vixerit; et cum muliere cui nupserit pari modo agendum, modo non ignoraverit eum hominem presbyteri officio functum esse. Quod denique mulier, quæ virum absentem putans esse mortuum, alii nupsit, ad primum, si superest, excommunicationis poena redire debet. — II. De baptismo autem sanxit: fore excommunicatum qui, habens aquam, vino baptizat; at si aquam non habuerit, periclitante parvulo, futurum poena immunem. Baptismum per immersionem esse validum. Sacerdotem qui, dubitans num valide ordinatus fuerit, interim baptismum administrat, poenitentia usque ad finem vitæ mutandum esse. — III. Statuit demum pro clero: ut episcopus ob certa delicta unanimi provincialium episcoporum consensu damnatus non possit ab aliis iterum judicari. Ut in causis clericorum episcopus diocesis sibi asciscat sex collegas e

B finitimis ab accusato eligendos, si erit sacerdos, tresve, si erit diaconus, cæterorum vero clericorum causas episcopus per se ipse cognoscat ac definiat. Ut presbyter convicto, et ore proprio confessio, quod incontinentiæ crimen ante ordinationem perpetraverit, interdicator sacro missæ, non aliis sacerdotii muneribus. Ut clerici et monachi promisso capillo non utantur. — Idem pontifex Fulrado abbati potestatem fecit monasteria ædificandi ubicunque posset in Francia. Cujusmodi privilegium sic se habet: *Per hanc apostolicam auctoritatem tibi, dilecto filio nostro Fulrado, vel cæteris tuis successoribus abbatibus, licentiam et potestatem largientes concedimus ædificandi monasteria, ubicunque in Franciæ provincia volueritis. Et omnem cujuslibet Ecclesiæ episcopum aut alium quempiam sacerdotem in præfatis monasteriis ditionem quamlibet habere præter sedem apostolicam hac auctoritate prohibemus*. (Privil. Steph. II Fulr. abb. indulgum.) SOMMIER.

<sup>c</sup> *Audiens vero isdem rex*, etc. Post diem Natalis Domini Pippinus rex statim ad villam regiam Pontigonem in pago Pertensi, non procul a Victoriacolumenno sitam, in occursum papæ perrexit, una cum conjugē, filiis etiam ac primatibus. Præmiserat ad millia passuum non pauca Carolum filium natu majorem obviam ei cum suis optimatibus; ipse cum uxore Bertrada et altero filio Carolomanno ad tertium lapidem se obtulit; atque ad ejus conspectum de equo descendens, seque in terram inclinans, una cum conjugē, filiis ac proceribus suis, ipsum excepit, et aliquo etiam apatio operam stratoris ei navavit, ut testatur Anastasius. Pontifex profectus est ad præfatum palatium sexta Januarii mensis die, in Apparitione Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi sacratissima solemnitate, ideoque anno septingentesimo quinquagesimo quarto; Anastasio enim hæc scribenti, suffragantur quoad annum auctor posterioris appendicis ad Continuationem Fredegarii, et annalista Metensis. Pontifex in dicto Pontigonensi palatio existens, postero die Pippinum regem deprecatus est ut causam beati Petri et reipublicæ Romanæ defenderet; Pippinus autem rex pontifici promissit sese *exarchatum Ravennæ et reipublicæ jura restitui modis omnibus curaturum, ut testantur annales Metenses*. PAGIUS.

<sup>d</sup> *Ipseque in palatio suo, in loco qui vocatur Pontigone*. Pippinus Stephanum III papam venientem in Galliam, adversus Longobardos præsidii expetendi causa, eum suscepit in palatio suo, cui nomen erat Ponticone, vel Pontigone. Ponticone vel Pontigone, villa regia, in pago Catalaunensi, clara synodo Pontigonensi, cujus meminit Aimoin., lib. V, cap. 33, et quæ refertur inter Capitula Caroli Calvi, edita a Jacobo Sirmondo. Ponticonem appellat Gregor. Tur., lib. IV, cap. 23, et lib. VI, cap. 37. Idem de Miracul. D. Mart. I, IV, c. 40, Pontigonem Fiscum,

deus de equo suo, cum magna humilitate terræ prostratus, una cum sua conjuge, filiis et optimatibus, eundem sanctissimum papam susceperit. Cui et vice stratoris usque in aliquantum locum juxta ejus sellarem properavit. Tunc prædictus <sup>1</sup>almifcus vir, cum omnibus suis, <sup>2</sup>extensa voce gloriam et incensabiles laudes omnipotenti Deo referens, cum hymnis et canticis spiritalibus, usque ad præfatum palatium pariter et cum rege omnes profecti sunt, sexta Januarii mensis die, in Apparitionis Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi sacratissima solemnitate, ibique intus oratorium pariter sedentes, mox idem beatissimus papa prædictum <sup>3</sup>Christianissimum regem lacrymabiliter deprecatus est ut per

A pacis foedera causam beati Petri et reipublicæ Romanorum disponderet, qui de præsentis jurejurando eidem beatissimo papæ satisfacit, omnibus mandatis ejus et admonitionibus sese totis visibus obcedere, et ut illi placitum fuerit, exarchatum Ravennæ, et <sup>4</sup>reipublicæ jura, seu loca reddere <sup>5</sup>modis omnibus. <sup>6</sup>Sed quia tempus imminebat hiemale, eundem sanctissimum papam cum suis omnibus <sup>7</sup>Parisios apud venerabile monasterium beati Dionysii ad <sup>8</sup>habitandum pergere curavit.

Quo peracto et eo in eodem venerabili monasterio cum jam fato <sup>9</sup>Christianissimo Pippino <sup>10</sup>conjuncte, Domino annuente, post aliquantos dies <sup>11</sup>idem

## VARIANTES LECTIONES.

<sup>1</sup> In al., *almifcus* deest.

<sup>2</sup> Cod. Luc., *excelsa*.

<sup>3</sup> In al., *Christianissimum* deest.

<sup>4</sup> Cod. Luc., seu *cætera loca juri reipublicæ*.

<sup>5</sup> Cod. Luc., *modis omnibus reddere*.

<sup>6</sup> Cod. Luc., *Parisiacum*.

<sup>7</sup> Cod. Luc. et al., *hibernandum*.

<sup>8</sup> In al., *Christianissimum* deest, et sic semper.

<sup>9</sup> Cod. Luc., *comitante*.

## VARIORUM NOTÆ.

ide est villam Fiscalem, Frodoard., in Chronic., ad ann. 952. ALTASERRA.

<sup>a</sup> Cui et vice stratoris, usque in aliquantum locum, juxta ejus sellarem properavit. Pippinus pontifici functus est officio stratoris, juxta ejus sellarem equitans. Strator dicitur qui domino equum ephippio insternit, et ascendente in equum sublevat. In aula imperatoris stratores fuere inter officia palatina. Spartian., in Antonino Caracalla: *Cum illum in equum strator ejus lavaret, pugione latus confodit*. Pontius Diaconus, in Vit. Cypriani, apud Surium, Sept. 14: *Venerunt ad eum Principes duo, unus strator officii Galerii Maximi procons. et alius equistrator et custodius ejusdem officii*. Stratorum officium erat probare equos militares qui a provincialibus conferebantur. L. unic. C: *De Strator*. Ammian. lib. xxix: *Constantinus strator paucos militares equos ex his ausus mutare, ad quos probandos missus erat in Sardiniam*. Ludovicus etiam junior, freno equi Nicolai I prebenso, pedes equitem deduxit more stratoris.

<sup>b</sup> Sed quia tempus imminebat hiemale. Ex Pontigonensi palatio Stephanus papa ad monasterium sancti Dionysii prope Parisios perrexit: *Sed quia tempus imminebat hiemale*, subdit Anastasius, *eundem sanctissimum papam cum suis omnibus Parisios apud venerabile monasterium beati Dionysii ad hibernandum pergere fecit*. Tunc Pippinus rex legationem ad Aistulfum regem Longobardorum misit, *retens ut propter reverentiam beatissimorum Petri et Pauli in partibus Romæ hostiliter non ambularet, et superstitiones ac impias et contra legis ordinem causas, quas antea Romæ nunquam fecerat, propter ejus petitionem facere non deberet*, inquit anonymus qui secundam appendicem adjecit ad Continuationem Fredegarii, quique, annum a Kalendis Martii exordiens, subdit, *cum prædictus rex Pippinus, quod per legatos suos petierat non impetrasset, et Aistulfus hoc facere contempsisset, evoluto anno septingentesimo quinquagesimo tertio, Pippinum, Kalendis Martii, omnes Francos, sicut nos est Francorum, in Brenna villa regia regni pagie Sueessionici, posita ad flumen Vidulam, quæ vulgo Braine appellatur, ad se venire præcepisse*. PACIUS.

<sup>c</sup> Idem Christianissimus Pippinus rex ab eodem sanctissimo papa, Christi gratia, cum duobus filiis suis reges uncti sunt Francorum. Eodem anno, videlicet septingentesimo quinquagesimo quarto, imo eadem die vigesima octava Julii, qua Stephanus papa unxit in reges Pippinum, ejusque filios Carolum et Carlomanum, declaravit eosdem patricios Romanorum: una eademque celebritas fuit confirmandi regnum

B atque conferendi patriciatum. Id primum colligo ex epistolis Stephani papæ; quæ enim prima ad Pippinum scripta est, antequam in Galliam pergeret, præfert hunc titulum: *Domino excellentissimo filio Pippino regi Stephanus papa*: Fuerat enim Pippinus a Zacharia prædecessore declaratus rex et a Bonifacio archiepiscopo Moguntino consecratus, sed nondum creatus patricius; quæ vero ab eodem Stephano tertia num. scripta est, post ejus reditum ex Gallia, hoc alio titulo insignitur: *Domino excellentissimis filiis Pippino regi, et nostro spiritali compatri, seu Carolo et Carolomanno item regibus, et utriusque patriciis Romanorum, Stephanus papa*. Sed hoc idem Anonymus ex Mabillonio a me recitatus in nocte Zachariæ apertissime declarat: *posta per manus ejusdem Stephani pontificis die uno in beatorum prædictorum martyrum Dionysii, Rustici, et Eleutherii ecclesia* (Pippinus) *in regem et patricium una cum prædictis filiis Carolo et Carolomanno in nomine Sanctæ Trinitatis unctus et benedictus est*.—Quid Stephanus contulerit Pippino conferendo ei patriciatum, quantum obscuritas rei patitur, quam obcuriorem etiam fecerunt præoccupationes et studia partium, paucis explicare conabor. Dignitas patriciatus, turbata Romana republica, pessumque datis quibus regebatur majorum institutis, atque penes imperatores Constantinopolitanos constituto imperio, iis tribuebatur quos principis favor ad præcipua imperii munera evehebat. Observat eminentiss. Norisius, in dissertat. 4 in cenotaphia Pisana, iis præsertim patuisse aditam ad dignitatem patriciatus, qui magistri militum in bellis operam suam bene navavissent. Idacius, in Chronico, ad initium imperii Valentiniani III, ait: *Felix patricius ordinatur ex magistro militum*; et ad annum nonum ejusdem principis: *Ætius dux utriusque militiæ patricius ordinatur*. In rescriptis imperatorum ad viros illustres missis titulo patriciorum notantur qui et magistri militum sunt vocati. Novella 24 Theodosii mittitur *Ætio comiti, et magistro utriusque militiæ, et patricio*; novella 2 Majoriani *Ricimero viro illustri, comiti et magistro utriusque militiæ, et patricio*. In magna collectione inscriptionum Gruteri, pag. 1076, hæc legitur:

FL. FELIX. V. C. MAGISTER. UTRIUSQUE. MILITIAE. PATRICIUS. ET. EXCONS. OR. ET. PANDUSA. EJUS. INL. FEMINA. VOTI. COMPOTES. DE. PROPRIO. FECERUNT.

Sed Asterius ille, qui consulari manu emendavit Codicem Virgilio qui in Medicea Bibliotheca servatur,

Christianissimus <sup>a</sup> Pippinus rex ab eodem sanctissimo A mo papa Christi gratia cum duobus filiis suis <sup>b</sup> reges  
VARIORUM NOTÆ.

inter honestiores titulos patriciatum recenset, qui tamen magister militum non fuerat. In fine Bucoli-

corum hæc leguntur :

TURCIUS RUFIVS APRONIANVS ASTE-  
RIVS

<sup>a</sup> 1. *Pippinus rex*, etc. Idem præter Anastasium hic asserunt Thesph., lib. xxii; Paul. Diac., lib. vi, cap. 5, Egilwaldus, lib. ii, cap. 1, et ipse Ludovicus imperator in epistola ad Hilduinum scripta, quæ in Arcopagitarum antiqua versione invenitur. Bix. et Lamb. — *Pippinus rex cum duobus filiis suis reges uncti sunt*. Bellum undique contra Aistulphum regem parabatur, sed ob gravem et periculosum morbum Stephani papæ expeditio tantisper retardata fuit. Agrotabat circa finem mensis Julii Stephanus in monasterio sancti Dionysii, ut constat tam ex Anastasio quam ex ipsomet Stephano, in epistola ejus, quæ legitur apud Hilduinum in Arcopageticis, post quam sequitur narratio de unctione Pippini cum filiis et uxore facta a Stephano : *Hoc anno*, inquit Hilduinus, *qui est ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi septingentesimus quinquagesimus quartus, quinto Kalendas Augusti*. Stephanus itaque, insigni miraculo ejusdem sancti Dionysii martyris intercessione sanatus, ut referunt tum Anastasius, tum pontifex ipse in laudata epistola, Pippinum ejusque filios Carolum et Carolomannum, ac uxorem Bertradam, in reges Francorum unxit, die vigesima octava mensis Julii, quæ anno 751 in Dominicam incidebat : hujusmodi enim ceremoniæ diebus Dominicis, aut solemnioribus festis, fieri solite erant. Bis itaque Pippinus in regem unctus est : primum a sancto Bonifacio apostolicæ sedis Legato, ut in Zacharia papa ostensus est ; secundo a Stephano papa, ut testantur annalists Bertinianus, Loiselianus, Metensis et alii, nec non et Anastasius. — Stephanus Pippinum, Carolum et Carolomannum, reges inungens, eos Romanorum patricios dixit, ut deducitur ex literis ad eos scriptis, quæ exstant in Codice Carolino, num. 9, et quarum hæc est inscriptio : *Domnis excellentissimis filiis Pippino regi, et nostro spirituali compatri, seu Carolo et Carolomanno item regibus, et utrisque patriciis Romanorum, Stephanus papa*. Sed rem extra dubium ponit annalista Metensis, qui ad annum 754 scribit : *Ordinavit (scilicet Stephanus) secundum morem majorem unctione sacra Pippinum piissimum principem Francie in regem, et patricium Romanorum, et filios ejus duos felici successione Karolum et Karolomannum eodem coronavit honore*. Cum vero in dicta epistola, et non infrequenter in aliarum epistolarum inscriptione ac contextu, Stephanus Pippium *spiritualem suum compatriem* vocet, quin et ipsos Carolum et Carolomannum *spirituales* suos filios, eorumque matrem Bertradam, *spirituales* suam commatrem, in epistola ad eundem Pippinum ordine 8 in Codice Carolino, etiam appellet, hujus rei alia ratio adduci non potest, quam quod Stephanus II Carolum et Carolomannum e sacro fonte levaverit, antequam eos in reges inungeret. Quare falluntur, inquit Coitius, in Annal. Ecclesiast. Francorum, ad annum 754, num. 58, qui Carolum apud Moguntiam a Bonifacio filius civitatis episcopo baptizatum esse volunt. Pagnos. — *Pippinus rex ab eodem sanctissimo*, etc. Dum utriusque arma parabantur, idemque fiebat in Francia, pontifex regem, filios et uxorem, inunxit, quam rem luculenter Hilduinus, in Arcopageticis, narrat : *Anno*, inquit, *qui est ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi 751, v Kal. Aug.*, *beatus Stephanus papa unxit in reges Francorum florentissimum regem Pippinum, et duos filios ejus Carolum et Carolomannum, sed et Bertradam incliti regis Pippini conjugem, indutam cycladibus regis, gratia septiformis Spiritus sancti in Dei nomine consecravit, atque Francorum proceres apostolica benedictione sanctificans, auctoritate beati Petri sibi a Domino Jesu Christo vero Deo tradita obtulit, et obtestatus est, ut nunquam de altera stirpe per*

*succedentium temporum curricula ipsi, vel quique ex eorum progenie orti, regem super se præsumant aliquo modo constituere, nisi de eorum propagine quos et divina providentia ad sanctissimam apostolicam sedem tuendam eligere, et per eum videlicet vicarium sancti Petri, imo Domini nostri Jesu Christi, in potestatem regiam dignatus est sublimare, et unctione sacratissima consecrare*. — Nec solum ordinavit, ut ait Annalista Metensis, *secundum morem majorum unctione sacra Pippinum, piissimum principem Francie in regem*; verum, ut eisdem apostolicæ sedis patrocinium magis magisque commendaret, et patricium Romanorum declaravit, et filios ejus duos felici successione Carolum et Carolomannum eodem coronavit honore. Sommier.

<sup>b</sup> *Reges uncti sunt*. Ad Regiam epocham Carolovingorum statuendam, quam anno 752 alligant veteres recentesque chronologi, describere juvat annotationem quam habet vetus Codex ms. libri de Gloria martyrum sancti Gregorii Turonensis, apud Mabillonium, lib. v de re diplomat., pag. 351, tab. 23 : *Si nosse vis, lector, quibus hic libellus temporibus videatur esse conscriptus, et ad sacrorum martyrum pretiosam edictum laudem, invenies annum ab Incarnatione Domini 767, temporibus felicissimi atque tranquillissimi et catholici Pippini regis Francorum, et patricii Romanorum, filii beatæ memoriæ quondam Caroli principis, anno felicissimi regni ejus in Dei nomine sexto decimo, indictione 5, et filiorum ejus eorundem regum Francorum Caroli et Carolomanni (qui per manus sanctæ recordationis viri beatissimi Domini Stephani papæ una cum prædicto Patre et domno viro gloriosissimo Pippino regi, sacro chrismae, divina providentia, et sanctorum Petri et Pauli intercessionibus, consecrati sunt) anno tertio decimo. Nam ipse prædictus dominus florentissimus Pippinus rex pius, per auctoritatem, et imperium sanctæ recordationis domni Zachariæ papæ, et unctionem sancti chris-matis, per manus sacerdotum Galliarum, et electionem omnium Francorum, tribus annis antea in regni solio sublimatus est. Postea per manus ejusdem Stephani pontificis, die uno, in beatorum prædictorum martyrum Dionysii, Rustici, Eleutherii ecclesia (ubi et venerabilis vir Folradus archipresbyter et abbas esse cognoscitur) in regem et patricium, una cum prædictis filiis Carolo et Carolomanno, in nomine sanctæ Trinitatis unctus et benedictus est. In ipsa namque beatorum martyrum ecclesia uno eodemque die nobilissimam, atque devotissimam, et sanctis martyribus devotissime adhaerentem, Bertradam, jam dicti florentissimi regis conjugem, prædictus venerabilis pontifex, regalibus indutam cycladibus, gratia septiformis Spiritus benedixit : simulque Francorum principes benedictione et Spiritus sancti gratia confirmavit, et tali omnes interdictæ et excommunicationis lege constrinxit, ut nunquam de alterius lumbis regem in ævo præsumant eligere, sed ex ipsorum ovos et divina pietas exaltare dignata est, et sanctorum apostolorum intercessionibus per manus vicarii ipsorum beatissimi pontificis confirmare et consecrare disposuit. Hæc ideo charitatis vestræ breviter in novissima pagina libelli inseruimus hujus, ut per succedentium temporum et vulgi relationes propago in ævo valeat cognoscere posterorum. Annales quoque Bertiniani ad ann. 753 : Stephanus papa venit in Franciam, adiutorium et solatium querendo pro justitiis sancti Petri. Similiter et Carolomannus monachus, et Germanus supradicti Pippini regis, per jussionem abbatis sui, in Franciam venit, quasi ad conturbandam petitionem apostolicam. Et ad ann. 754 : Stephanus confirmavit Pippinum unctione sancta in regem, et cum eo inunxit duos filios ejus, dominum Carolum et Carolomannum in regibus an. Dom. 754, vi Kal. Aug. Benc.*

uncti sunt Francorum. Postea vero beatissimus papa prae nimio labore itineris atque temporis inaequalitate fortiter infirmatus est, ut etiam omnes tam sui quamque etiam <sup>4</sup> Francorum ibidem existentium om-

nes eum desperarent. Sed Domini Dei nostri ineffabilis clementia, qui non deserit sperantes in se, salvum cupiens <sup>2</sup> domnum Christianissimum, dum eum mane mortuum invenire sperabant, subito alio

## VARIANTES LECTIONES.

<sup>1</sup> Cod. Luc., *Franci ibidem existentes de ejus vita desperarent.*

<sup>2</sup> Cod. Luc., *omnem fieri hominem, dum eum.*

## VARIORUM NOTÆ.

RIUS V. C. ET INL. EX COMITE DOMEST. PROTECT. EX. COM. PRIV. LARGIT. EX PRÆF. URBI PATRICIUS ET CONSUL ORDIN. LEGI ET DISTINXSI CODICEM FRATRIS MACARII V. C.

Consulatus Asterii incidit in annum Christi 491, ex quo licet arguere vetustatem et pretium singularis illius Codicis, qui eo quidem anno ab Asterio emendatus, sed longe antea conscriptus, antevertere videtur Tiburtinam illam *chartam Cornutianam* signatam Leone Aug. IV et Probiano v. c. cons., anno scilicet Christi 471, habitam pro antiquissima omnium a summis viris Suaresio, Mabillonio et Blanchino. Anastasius nuncupat patricium Belisarium, atque patricios plerosque Ravennæ exarchos Joannem, Eleutherium, Isacium, Paulum, Romanum, Theodorum, Eutyrium. — Honor patriciatus uno consulatus honore minor erat. Hoc disco ex Cassiodoro, qui, lib. VI, c. 2, recitans formulam patriciatus, habet: *Præfectorios et aliarum dignitatum viros præcedit, uni tantum cedens fulgore, quem interdum etiam a nobis constat assumi*; de Consulatu intelligit. Dignitati patriciatus nexuisse deinde imperatores onus protegendum et defendendi Ecclesias, et pauperes adversus vim potentiorum, docemur a formula qua imperator patricium creabat, a Paulo Diacono, in Hist. Longobard. in Ms. Vaticano relata, quam Pagius exscripsit in Vita Gregorii III: *Hunc honorem tibi concedimus, ut Ecclesiis Dei et pauperibus legem facias, et inde apud altissimum iudicem rationem reddas. Tunc induat eum imperator mantum, et ponat ei in dextro in ictu annulum, et det ei bombacinum propria manu scriptum: Esto patricius misericors, et justus. Tunc ponat ei in caput aureum circulum, et dimittat. Inde Petrus de Marca, lib. I de Concordia, cap. 12, infert patricios jure quodam extraordinario gavisos fuisse gerendi curam et defensionem Ecclesiarum sibi non subditarum. Cum enim principis sit jure ordinario iuri Ecclesias in sua ditione constitutas adversus vim potentiorum, per patriciatus collationem jus extraordinarium protectionis primoribus inter cives tribuebat, qui propterea defensores et advocati dicebantur, si cujus defensionem et tutelam Ecclesiis particularibus præstarent. Id quidem omitto, sed nego, quod subjungit, Romanorum patriciatum duo complexum fuisse: et jurisdictionem, qua reges in urbe ex consensu pontificis et populi Romani potiebantur; et protectionem, seu defensionem, quam Romanæ Ecclesiæ polliciti sunt. Atque adeo male concludit: *Patriciatus itaque Romanorum præter imperium in Urbem, et ducatum Romanum, defensionem illam complectebatur quæ pactis cum Romanis pontificibus initiis erat constituta.* — Utiq; pacta inita sunt et solemnium juramento firmata inter Stephanum papam et Pippinum regem circa defensionem et tutelam Romanæ Ecclesiæ; sed concessam fuisse a Stephano jurisdictionem Pippino in urbem Romam et ducatum Romanum, hoc constanter nego, et de Marca, quem Pagius temere secutus est, id sibi suo ingenio hæxit, et citra ullum fundamentum. Neque enim ipse vidit chartam pactionum in qua eam concessionem legere potuerit, neque de illa ullum vestigium exstat aut in epistolis a Stephano ad Pip-*

pinum datis, aut in Vita Stephani ab Anastasio scripta, qui chartam vidit quæ sua ætate in archivio sanctæ Romanæ Ecclesiæ recondita tenebatur. Duo conventa sunt inter Stephanum et Pippinum: alterum, quod Stephanus conferret Pippino singularem, insignem et nemini antea collatum, honorem patriciatus Romanorum, vi cujus Pippinus susceperet tutelam, defensionem et advocacionem Romanæ Ecclesiæ, patrimoniorum beati Petri omniumque jurium et plenariarum justitiarum apostolicæ sedis; et alterum, quod Pippinus in vim talis protectionis omnibus viribus niteretur ut sua jura redderentur Ecclesiæ, et exarchatus Ravennæ a manibus Longobardorum eriperetur, et Romano pontifici traderetur. Primum clare ostenditur ex epistolis Stephani ad Pippinum. In epistola 3: *Quod nullus de vestris parentibus meruit suscipere, vos suscepistis, et principes apostolorum præ cæteris regibus et gentibus vos suos peculiare faciens, omnes suas causas vobis commisit, et vos reddetis rationem Deo, quomodo pro justitia ipsius janitoris regni cælorum decertaveritis.* Et paulo ante dixerat: *Quia ideo vos Dominus per humilitatem meam, mediante beato Petro, unxit in reges, ut per vos sancta sua exaltetur Ecclesia, et principes apostolorum suam justitiam accipiat.* Et epist. 4: *Quoniam, ut prælatum est, nulli alio (sic) nisi tantummodo tuæ amantissimæ excellentiæ, vel dulcissimis filiis, et cunctis genti Francorum, per Dei præceptionem, et beati Petri sanctum Dei Ecclesiæ, et nostrum reipublicæ Romanæ populum commisimus protegendum.* Et alterum similiter ex iisdem litteris constat; epist. 3: *Etenim dum vestris mellistis obtutibus præsentati sumus, omnes causas principis apostolorum in vestris manibus commendavimus, quoniam quidem inspirati a Deo aurem petitionibus nostris accomodare dignati estis, et vos beato Petro polliciti estis ejus justitiam exigere, et defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ procurare.* Et paulo post: *Pro quo peto vos, excellentissimi et a Deo protecti filii, et nimis obsecro, doteat vobis pro sancta Dei Ecclesia, et beati Petri causa, et quod per donationem beato Petro offerendum promisistis, si possidemus contradere debeatis.* Et infra: *Velociter et sine impedimento quod beato Petro promisistis per donationem vestram, civitates, et loca, atque omnes obsides, et captivos, beato Petro reddite, vel omnia quæ ipsa donatio continet.* Et epist. 6: *Plenariam justitiam eidem Dei Ecclesiæ tribuere digneris.... ut civitates reliquas, quæ sub unius domini ditione erant connexæ, atque constitutos fines, territoria etiam loca, et saltora (sic), in integro matri tuæ spirituali sanctæ Ecclesiæ restituere præcipias. Peto te, fili, peto te coram Deo vivo... ut omnia quæ beato Petro sub jurejurando promisisti, adimplere jubeas, et, sicut cæpiati, plenariam justitiam illi impertire.* — Hæc sola fuere pacta inter Stephanum et Pippinum constituta, et non alia, neque ullum usquam verbum reperire est in iis epistolis de concessio imperio in Urbem aut ducatum Pippino, de qua tamen re frequens occasio loquendi se obtulerat in iis præsertim angustiis in quibus Roma reperiebatur, a Longobardis obsessa, implorandi Pippini auxilium pro ea urbe, in cujus domini partem regem pontifex vocavisset. — Sed et Anastasius bene quidem recitat jusjurandum et promissionem factam Stephano a Pippino decertandi pro Ecclesia Dei, et reddendi, sive donandi, exarchatum Ravennæ

die sanus repertus est; Pippinus vero rex, cum admonitione, gratia et oratione, ipsius venerabilis pontificis absolutus <sup>1</sup> a in loco qui Carisiacus appellatur, pergens, ibique congregans cunctos proceres regiae suae potestatis, et eos tanti patris admonitione im-

A buens, statuit cum eis quae semel, Christo favente, una cum eodem beatissimo papa decreverat perficere.

Interea nefandissimus Aistulfus <sup>2</sup> Carolomannum fratrem benignissimi Pippini regis a monasterio beati

#### VARIANTES LECTIONES.

<sup>1</sup> Cod. Luc. ad locum.... Parisiacus; al., Parisiaco.

<sup>2</sup> Cod. Luc., Carolo Magno fratri.

#### VARIORUM NOTÆ.

Romanæ Ecclesiæ, sed nullum verbum facit de somniata illa jurisdictionis concessione. Qui (Pippinus), inquit Anastasius in Vita Stephani III, num. 243, de præsentibus iurejurando eidem beatissimo papæ satisfecit omnibus mandatis ejus et admonitionibus sese totis viribus obedire, et, ut illi placitum fuerit, exarchatum Ravennæ, et Reipublicæ jura seu loca reddere modis omnibus. Et num. 245: Tota se virtute idem excellentissimus Pippinus Francorum rex professus est decertare pro causa sanctæ Dei Ecclesiæ, sicut pridem jam fato beatissimo sponderat pontifici. Et num. 253: De quibus omnibus receptis civitatibus donationem in scriptis a beato Petro, atque a sancta Romana Ecclesia, vel omnibus in perpetuum pontificibus apostolicæ sedis, missi possidendam, quæ et usque hactenus in archivio sanctæ nostræ Ecclesiæ recondita tenetur... Prænominatus autem Fulradus venerabilis abbas, et presbyter Ravennatum, partes cum missis jam sati Aistulfi regis conjungens, et per singulas ingrediens civitates tam Pentapoleos quam et Emiliæ, easque recipiens, et obsides per unamquamque auferens, atque primates secum una cum clavibus portarum civitatum deferens, Romam conjunxit. Et ipsas claves (num. 254) tam Ravennatum urbis, quamque diversarum civitatum ipsius Ravennatum exarchatus una cum superscripta donatione de eis a suo rege emissa in confessione beati Petri ponens, eidem apostolo, et ejus vicario sanctissimo papæ, atque omnibus ejus successoribus pontificibus, perenniter possidendas atque disponendas tradidit. Recenset deinde singulatas urbes quas nomine regis perpetuum possidendas atque disponendas Romanis pontificibus abbas Fulradus regis missus Stephano papæ, earum claves consignando, tradidit, nullum super iis reservans dominium, aut speciem dominii, sive juris cuiuspiam, regi, sed omnia jura atque justitias donans, seu verius, restituens, Petro et successoribus Petri. — Quid plura? si Stephanus conferendo patriciatum Pippino aliquid illi jus contulisset in urbem Romam, in litteris ad eundem Pippinum datis potuisset ne amplius uti iis vocibus, et terminis, quibus testatum faceret suum pleum dominium super urbe superque civibus Romanis? Et tamen loquitur de republica Romanorum sua, de populo suo, de Romana civitate sua. In epist. 3: Cunctus namque noster populus reipublicæ Romanorum magno dolore et amarissimis lacrymis una nobiscum tribulantur. In epist. 4: Sanctam Dei Ecclesiam et nostrum Romanorum reipublicæ populum commissimus protegendum. In epistola 5: Præstate ergo populo meo Romana mihi a Deo commissio..... dummodo meum peculiarem populum, et Romanam meam civitatem... Qui loquendi modus evidens argumentum est non alienatæ, aut divisæ jurisdictionis, sed integre a papa retentæ semper et conservatæ. Sed et ipsi primi Francici imperatoris de tutela quidem et defensione sanctæ Romanæ Ecclesiæ in actis suis locuti sunt, nunquam vero de sibi a papis concessa jurisdictione in Urbem, aut ducatum Romanum. Carolus Magnus, in divisione sui regni facta inter filios suos anno 806, ait: Super omnia autem jubemus ut ipsi tres fratres curam et defensionem Ecclesiæ sancti Petri simul suscipiant, sicut quondam ab avo nostro Carolo, et beatæ memoriæ Pippino rege, et a nobis postea, suscepta est; et ut eam cum Dei adjutorio ab hostibus defendere nitantur, et justitiam suam, quantum

ad ipsos pertinet, et ratio postulaverit, habere faciant. Et Ludovicus Pius, in divisione pariter sui regni, quam Baluzius refert tom. I Capit., anno 837, inquit: Super omnia jubemus, atque præcipimus, ut ipsi tres fratres curam et defensionem Ecclesiæ sancti Petri simul suscipiant, sicut quondam a proavo nostro Carolo, et avo nostro Pippino, et beatæ memoriæ Carolo genitore nostro imperatore, et a nobis postea, suscepta est. Hæc de Romanorum patriciatu putavi a me breviter in notis ad Vitam Stephani disserenda. Qui uberiorem notitiam cupiat, adeat egregium tractatum Defensio Ecclesiæ jurium supra Comaculum inscriptum, ubi doctissimus auctor, et non tantum de Romana Ecclesia quam de universa re litteraria optime meritis, hoc idem argumentum jam pridem pro dignitate illustravit. BALDINUS.

<sup>a</sup> 1. In loco qui Carisiacus appellatur. Carisiacus villa regia, clara synodo Carisiacense, quæ exstat in Capitula Caroli Calvi, et morte Caroli Martelli. Fredegarius, in Chronic., cap. 110: Veniensque Carisicum villam Palatii super Isaram fluvium, valida febre correptus obiit in pace (Crécy-sur-Oise). ALTASEBBA.

2. In loco qui Carisiacus. Pippinus postea ad preces Stephani papæ Carisiacum perrexit, ibique, ut scribit Regino, in Chronico, Pascha celebravit: Pippinus, anno 754. Pascha celebratum est die decima quarta mensis Aprilis, quod, ut dixi, Regino scribit Pippinum Carisiaci celebrasse eo anno quo Stephanus II in Francia erat, quem perperam dicit fuisse 751. Est porro Carisiacum vulgo Quirsi, aut Chirsi Gallice nuncupatum, locus ad Isaram fluvium, tunc villa Palatina, paucis leucis ab urbe Noviomago distans, de qua legenda dissertatio a Mabillonio edita, lib. 10 de Re diplomatica, pag. 258. Eodem perductus est Stephanus papa, ibique promissio ipsi a Pippino, filiisque Carolo ac Carolomanno facta est, ut Romano pontifici res a Longobardis ereptæ restituerentur, sicut testatur idem Anastasius in Adriano primo.

<sup>b</sup> 1. Interea nefandissimus Aistulfus Carolomannum. Hanc legationem in Gallias eo consilio ab Aistulfo decretam, ut Romanæ Ecclesiæ causam subverteret, Carolomannus Pippini frater, qui tunc temporis in Cassinati cœnobio monachum agebat, ægre suscepit, quandoquidem ad eam obeundam virtute obedientiæ compulsus fuit ab abbate ejus Gratiano, timente ne, quod alias factum erat, monasterium tanto labore restitutum iterum per Langobardos excideretur, ut Eginhardus, Aimoinus, Leo Ostiensis, alique veteres scriptores, testantur. Hujus rei unum vel alterum testimonium non inutile erit proferre. Eginhardus, in Annalibus, ad annum 753, itineris a Carolomanno suscepti hanc reddit rationem: Quia nec ille abbas sui jussa, nec abbas illius præcepta regis Langobardorum, qui ei hoc imperavit, audebat resistere. A Leone etiam Ostiensi Cassinatium res prosequente idem habetur libro primo capite septimo. Postmodum vero, inquit, cum ab Aistulfo Langobardorum rege rogaretur ut pro quibusdam regni sui negotiis ad Pippinum fratrem suum Francorum regem pergeret, abbatem quoque fieri postulante, ægre consentiens, profectus tandem est. Ubi cum aliquandiu remoratus esset, causa pro qua venerat impediende, defunctus est. Cujus postea corpus idem Pippinus frater ejus locello aureo conditum, cum aliis plerisque muneribus huc illud, ad suum scilicet remisit monasterium. Quorum auctori-

Benedicti, in quo devota per revolutum temporis spatium <sup>1</sup> monachice debebat, diabolicis ei suasionibus suadens <sup>2</sup> in Franciam provinciam ad obicendum, atque adversandum causæ redemptionis sanctæ Dei Ecclesiæ, reipublicæ Romanorum direxit. Dumque illuc <sup>3</sup> conjunxisset, nitebatur omnino et vehementius decretabat sanctæ Dei Ecclesiæ causam subvertere, juxta quod a præfato <sup>4</sup> nec dicendo Aistulpho tyranno fuerat directus. Sed, propitiante Domino, minime valuit sui germani Christianissimi Pippini regis Francorum in hoc firmissimum cor inclinare. Potius autem comperta nequissimi Aistulfi **versutia**, tota se virtute idem excellentissimus Pippinus Francorum rex professus est decretare pro causa sanctæ Dei Ecclesiæ, sicut pridem jam fato beatissimo sponderat Pontifici.

Tunc pari consilio isdem sanctissimus papa cum denominato Francorum rege, consilio inito, juxta id quod præfatus Carolomannus Deo se devoverat monachicam degere vitam, in monasterio eum <sup>5</sup> illic in Francia collocaverunt. Ubi et post aliquantos dies divina vocatione de hac luce migravit, anno Domini 755. Porro Christianissimus Pippinus, Francorum rex, ut vere beati Petri fidelis, atque jam fati sanctissimi pontificis salutiferis obtemperans <sup>6</sup> monitis, direxit suos missos Aistulfo <sup>7</sup> nequissimo Longobardorum regi propter pacis fœdera, et <sup>8</sup> proprietatis sanctæ Dei Ecclesiæ ac reipublicæ restituenda jura, atque bis et tertio, juxta sæpefacti beatissimi papæ admonitionem eum deprecatus est et plura ei pollicitus est munera, ut tantummodo pacifice propria

A restitueret propriis; sed ille, peccato imminente, <sup>9</sup> obedire distulit. Ad hoc isdem eximius Francorum rex cernens quod atrocissimi Aistulfi nequaquam valeret quoquomodo saxum mollire cor, generalem contra eum decrevit facere motionem. Et dum jam fere medium itineris spatium Francorum exercituum graderentur cunei, rursus <sup>10</sup> ipse sanctissimus vir præfatum benignissimum deprecatus est Pippinum regem, <sup>11</sup> demum sævissimo Aistulfo dirigi Longobardorum regi, si quo modo <sup>12</sup> potuisset vel sero tandem ejus sedare sævitiam, et propria propriis saluberrime suaderet reddere, absque humani effusione sanguinis. Et ita factum est, atque denuo ipse benignissimus Francorum rex suos eidem Aistulfo misit missos.

B Sed beatissimus isdem papa, ut vere pater, et bonus pastor, ne sanguis effunderetur Christianorum, admonitionis et obsecrationis apostolicas ei direxit litteras, per eas et fortiter per omnia divina mysteria et futuri examinis diem copjurans, atque obtestans, ut pacifice sine ulla sanguinis effusione propria sanctæ Dei Ecclesiæ et reipublicæ Romanorum redderet jura; sed, iniquitate ejus obsistente, nequaquam acquiescere voluit. Potius autem e contrario minas et indignationes præfato pontifici, et excellentissimo Pippino regi, vel cunctis Francis, direxit. <sup>13</sup> Tunc <sup>14</sup> fixus in omnipotentis Dei misericordia antefatus Pippinus Francorum rex iter suum <sup>15</sup> profectus est, præmittens ante suum occursum aliquos ex suis <sup>16</sup> proceribus, et cum eis exercitiales viros, ad custodiendum proprias <sup>17</sup> Francorum clusas. Ibiq̄ con-

#### VARIANTES LECTIONES.

<sup>1</sup> Cod. Luc., *monachus.*

<sup>2</sup> Cod. Luc., *eum in Franciam provinciam ad sibi obediendum.*

<sup>3</sup> Cod. Luc., *pervenisset.*

<sup>4</sup> In al., *nec dicendo tyranno desunt.*

<sup>5</sup> Cod. Luc., *Vienna.*

<sup>6</sup> Cod. Luc., *jussis; al., rogis.*

<sup>7</sup> In al., *nequissimo deest, sicut et epitheti fere omnes qui in editis leguntur.*

<sup>8</sup> Cod. Luc., *præfata sanctæ.*

<sup>9</sup> Al., *notuit. Ad hoc.*

<sup>10</sup> Al., *isdem papa deprecatus est.*

<sup>11</sup> Cod. Luc., *ut denuo..... dirigeret.*

<sup>12</sup> Al., *potuisset ejus mollire cor et propria, etc.*

<sup>13</sup> Al., *Tunc Pippinus profectus est promittens, etc.*

<sup>14</sup> Cod. Luc., *filius.*

<sup>15</sup> Cod. Luc., *proserutus.*

<sup>16</sup> In al., *proceribus deest.*

<sup>17</sup> Cod. Luc., *Clausas.*

#### VARIORUM NOTÆ.

tates ideo huic loco mihi placuit attexere, quia contra veterum fidem impudentes homines nostra tempestate ausi sunt scribere, Carolomannum in Gallias iter pro Aistulpho suscepisse, quod pontificis causam, ambitionem et dominandi cupiditatem, ipse improbaret. Cum nulla profecto in Stephano sanctissimo pontifice ambitio, nulla dominandi cupiditas fuerit; sed unice curabat a Pippino defendi causam justitiæ beati Petri, quam perjurus Aistulphus per vim et nefas pessumdabat. Certe de Carolomanno in Galliis morante auctor noster refert sequentia: *Dumque illuc conjunxisset, nitebatur omnino, et vehementius decretabat sanctæ Dei Ecclesiæ causam subvertere, juxta quod a præfato nec dicendo Aistulfo tyranno fuerat directus. Sed, propitiante Domino, minime valuit sui germani Christianissimi Pippini regis Francorum in hoc firmissimum cor inclinare.* At si veteres testantes habemus legationem pro Aistulfo a rege a Carolomanno susceptam fuisse, qui igitur convenit illum probavisse causam Aistulfi, et improbavisse Pontificis? Quod si partes Aistulfi coram Pippino fratre strenue defendit, hoc ideo fecisse potius putandum est, ne feritati Langobardorum Casinense monasterium, cui se addixerat, rursus

objiceret, quod factum iri quis non videt, si Carolomannus legatus perfunctorie eorum negotia egisset cum Pippino? **MAFEUS.**

2. *Interea nefandissimus Aistulphus.* Pippino vero Carisiaci etiam cum Stephano papa existente, Carolomannus ejus frater, tunc monachus Casinensis, illuc quoque venit ex Italia, et nitebatur omnino et vehementer decretabat sanctæ Dei Ecclesiæ causam subvertere, juxta quod a præfato rege Aistulfo fuerat directus, inquit Anastasius. Sed verosimilius est quod scribit Eginhardus, in Annalibus, ad annum 753, Carolomannum scilicet, invitum legationem illam obiisse, qui nec ille abbas sui jussa contemnere, nec abbas illius præceptis regis Longobardorum, qui ei hoc imperavit, audebat resistere. Hanc legationem jussione sui abbatis suscepisse Carolomannum scribit etiam annalista Laureshamensis, et multi alii: Sed Pippinus, sicut jam pontifici sponderat, ejus et Romanæ Ecclesiæ patrocinium suscepit. **PAGIUS.**

\* *Francorum clusas.* De his Bertiniani Annales. *Pippinus rex per apostolicam invitationem in Italia iter peragens, justitiam beati Petri apostoli quærendo. Aistulphus Langobardorum rex supradictam justitiam retinendo, clusas Langobardorum petiit, obviam Pippino*

jungentes remoti residabant, proprii regis praestolans adventum. Audiens itaque protervus ille <sup>1</sup> Aistulfus <sup>2</sup> parvos fuisse Francos illos qui ad custodiam propriarum advenerant clusarum, fidens in sua <sup>3</sup> ferocitate, subito aperiens clusas, super eos diluculo cum plurimis exercitibus irruit. Sed justus iudex Dominus Deus et Salvator noster Jesus Christus victoriam paucissimis illis tribuit Francis. Et multitudinem illam Longobardorum superantes trucidaverunt, ita ut ipse Aistulfus, fuga arreptus, vix ab eorum evadere potuisset manibus, nisi usque in Papiam civitatem absque armis fugam arripisset, <sup>4</sup> in qua, et praetimore Francorum, cum aliquantis se retrusit. Ipsi vero Franci introeuntes clusas <sup>5</sup> cunctum fossatum Longobardorum post peractam caedem abstulerunt, spolia multa auferentes.

Conjungentes vero Christianissimus Pippinus Francorum rex, sequipes etiam ejus, et antefatus beatissimus papa factus, usque ad muros civitatis Papiæ utrique pervenerunt. Quam et obsidens per aliquantos dies viriliter eam Francorum exercitus <sup>6</sup> constrinxerunt. Tunc jam fatus beatissimus et coangelicus papa

## VARIANTES LECTIONES.

<sup>1</sup> Al., *Aistulphus rex parvum numerum ex illis Francis adfuisse, qui ad custodienda propria, etc.*

<sup>2</sup> Cod. Luc., *puucos.*

<sup>3</sup> Cod. Luc., *fortitudine.*

<sup>4</sup> Al., *in qua se cum suis habitavit. Ipsi vero, etc.*

<sup>5</sup> Mansi habet *cunctorum*, et in margine: *fossatum, id est, castra.*

<sup>6</sup> Cod. Luc., *constrinxit.*

## VARIORUM NOTÆ.

*regi et Francis venit. Et inierunt bellum, et, Domino auxiliante, beatoque Petro apostolo intercedente, Pippinus rex cum Francis victor exiit. Eodemque anno (755) Stephanus papa ductus est ad sanctam sedem per missos domini Pippini regis, et Fulradus, et reliqui qui cum eis erant. Cætera, quæ laudatus annalista prosequitur, iis plane respondent quæ habent gesta Pontificalia. BENICUS. — Francorum clusas. Clusæ sive clausæ sunt angustie Alpium quibus, velut ostiis, accessus hostium vetabatur.*

<sup>a</sup> *Se illico redditurum civit. Ravennatum.* Cum interea Pippinus legatos ad Aistulphum regem misisset, et ab eo quod petierat non impetrasset, in eum cum exercitu movit, ut narrat auctor citatus secundæ Appendicis ad Continuationem Fredegarii et Anastasii, qui hanc expeditionem dicit contigisse mense Septembris octava jam inchoata indictione, ideoque mense Septembris ejusdem anni septingentesimi quinquagesimi quarti. Misit itaque Pippinus rex ante suum occursum aliquot ex suis proceribus, et cum eis partem exercitus ad custodiendas proprias Francorum clusas, seu Alpium angustias; ipseque tandem cum toto exercitu Alpes transgrediens, in ipsis montium faucibus, eundem Aistulphum Longobardorum regem prælio vicit, fugatumque insequens, Papiæ obsedit; cum pontifex novam timens Christiani sanguinis effusionem, cum eo egit, et, accepto ab Aistulpho juramento obsidisque pro restituenda Ravenna aliisque civitatibus, ipse in Gallias redeiret. PAGIUS.

<sup>b</sup> *Et post hoc facta pace, etc.* His ita quam felicissime gestis, Pippinus rex victor cum suis in Gallias, Stephanus autem papa Romam rediit, ubi summo gaudio a suis exceptus, dignas Deo laudes pro tot tantisque beneficiis publice apud Basilicam sancti Petri ex more persolvit. Stephanum Romam comitatus est Hieronymus, frater Pippini regis, ut habet

A Pippinum deprecatus est benignissimum regem, ut jam amplius malum hoc <sup>7</sup> non proveniret, neque sanguis effunderetur Christianorum, imminens salutifera prædicatione ut pacifice causæ finirentur. <sup>a</sup> Ad hæc Christianissimus Pippinus Francorum rex, ejusdem beatissimi Patris et boni pastoris audiens adimplensque admonitionem, Deo dilectam pacem inientes, atque in scripto fœdera partium affirmantes inter Romanos, Francos, et Longobardos, et obsides Longobardorum, isdem Francorum rex abstollens spondit ipse Aistulfus cum universis suis iudicibus, sub terribili et fortissimo sacramento, atque in eodem pacti fœdere per scriptam paginam affirmavit <sup>a</sup> se illico redditurum civitatem Ravennatum cum aliis diversis civitatibus.

<sup>b</sup> *Et post hoc, facta pace inter Romanos, Francos B et Longobardos, rex Pippinus, obsides Longobardorum secum ducens, in sinibus suis rediit. Cumque ab invicem essent segregati, solitum in perjuria reatum infidelis ille Aistulfus Longobardorum rex incidens, quod jurejurando promisit reddere distulit. Dum enim sæpefatus sanctissimus papa conjungeret Roman, post aliquanti temporis spatium, <sup>c</sup> furore vehementi*

<sup>7</sup> Cod. Luc., *perventret.*

<sup>a</sup> Cod. Luc., *Ad hæc Pippinus rex audiens eos paci inhiantes, atque in scripto fœdere pactum promittentes dixit summo pontifici: Fiat secundum præceptum tuum, beatissime pater.*

<sup>b</sup> Al., *Et post hoc ab invicem segregati in perjuria Aistulphus, etc.*

C annalista Fuldensis; annaliste vero Loiselianus, Laureshamensis, Bertinianus, et Regino, Fulradum unum ex Pippini missis Hieronymo adjungunt. Ipse Pippinus, inquit annalista Laureshamensis, *in regnum suum regressus est, et Stephanum papam cum Fulrado presbytero capellano, et nou minima Francorum manu, Romam remisit.* Stephanus autem Romam pervenit ante finem anni 754, ut ex dicendis constabit. Addit Paulus Æmilii Pippinum domum gloriam retulisse, se, omnium mortalium primum, nullo suo dolore bellum externum adversus gentem rebus gestis nobilissimam pro religione suscepisse, nulloque suo commodo confecisse. PAGIUS.

<sup>c</sup> *Furore vehementi repletus, etc.* Eodem anno in finem vergente, Hieronymus, Pippini regis frater, et Fulradus abbas monasterii sancti Dionysii, Roma in Franciam rediere cum litteris in Codice Carolino, num. 7, recitatis, per quas apud Pippinum, Carolum et Carolomannum, reges Francorum, ac patricos Romanorum, que-tus est Stephanus papa quod Aistulphus rex promissis minime staret, nihilque cum Ecclesiæ Romanæ tum reipublicæ Romanorum reddidisset. In illis enim litteris ait pontifex de Aistulpho: *Nec unius palmi terræ spatium beato Petro, sanctæque Dei Ecclesiæ, vel reipublicæ Romanorum reddere passus est, etsi, illi, nempe Pippinus et filii, propria voluntate, per donationis paginam, beato Petro sanctæque Dei Ecclesiæ et reipublicæ civitates et loca res itienda confirmassent.* Ex quibus verbis etiam colligere est, cum ventum est ad pacem inter Stephanum et Aistulphum, legem hanc a Pippino huic fuisse impositam, ut ablata cum Ecclesiæ Romanæ tum reipublicæ Romanæ restitueret, non vero imperio Romano, ut perperam quidam scribunt. Non solum Aistulphus ablata Ecclesiæ Romanæ non restituit, sed post Fulradii et Hieronymi relictum in Galliam, statim per scame-ras, sive exploratores, perque deprædationes seu de-

repletus, adversarius et suæ animæ inimicus Aistulfus, Deo sibi contrario, non solum quia ea quæ promiserat minime adimplevit, sed etiam et generalem faciens commotionem, cum universo regni sui Longobardorum populo contra hanc Romanam venit urbem, quam <sup>a</sup> per trium mensium spatia obsidens, atque ex omni circumdans parte, quotidie fortiter eam expugnabat, omnia quæ erant extra urbem ferro et igne devastans, atque funditus demoliens, consumpsit. Imminens vehementius isdem pestifer Aistulfus, ut hanc Romanam capere potuisset urbem; nam et multa corpora sanctorum effodiens, eorum sacra <sup>1</sup> mysteria ad magnum animæ detrimentum abstulit.

Hæc itaque impie ab eodem Aistulfo gesta quantocius sæpediti Francorum <sup>2</sup> insonuere regis in aures. Sed et beatissimus pontifex <sup>b</sup> per marinum <sup>B</sup> iter suos ordinans, et ad eum Franciam dirigit missos, una cum quodam religioso viro, Warnerio

#### VARIANTES LECTIONES.

<sup>1</sup> Cod. Luc., cœmeteria. Al., cymiteria abstulit. Castrum itaque illud Naruense, quod pridem reddiderunt missis Francorum ad jura B. Petri apostoli obtulit. Hæc itaque ab Aistulpho gesta, etc.

<sup>2</sup> Cod. Luc., innotuerunt auribus.

<sup>3</sup> Cod. Luc., subtiliter suis.

A nomine, qui ab eodem Francorum rege tunc Romam directus fuerat. Cuncta quæ gesta sunt, et quæ crudeliter tyrannus ille peregit Aistulfus <sup>3</sup> subtili <sup>4</sup> fictione suis apostolicis relationibus sæpedito Christianissimo et Dei cultori Pippino Francorum intinavit regi, adjurans eum fortiter firmiterque, <sup>5</sup> sub divina diei iudicii obtestatione, cuncta quæ beato Petro pollicitus est adimplendum. Ad vero hæc Christianissimus Pippinus rex Francorum, fervore fidei motus, iterum cum Dei virtute generalem faciens motionem, in Longobardorum partes <sup>6</sup> conjunxit. Et clusas funditus eorundem evertit Longobardorum. Etenim cum ad predictas Longobardorum clusas jam fatus Christianissimus Pippinus Francorum appropinquaret rex, conjunxerunt in hæc Romana urbe imperiales missi, Gregorius scilicet <sup>7</sup> protosecreta, et Joannes silentarius directi ad prædictum Francorum regem. <sup>c</sup> Quos suscipiens bea-

#### VARIORUM NOTÆ.

vastationes, Stephano papæ sese molestum exhibuit. Quæ re motus Stephanus, litteras quæ num. 9 in Codice Carolino leguntur, per Willharium, seu Willerium, Numentanum episcopum, ad prædictos reges nox deferendas curavit, quibus ipsos urgebat ut Aistulphum compellerent ad restituendum Ecclesiæ et reipublicæ Romanæ quod abstulerat, et quod Pippinus Romanæ sedi donare decreverat : *Etenim, inquit, sicut primitus Christianitati vestræ ediximus, iniquus Aistulphus rex, ingressus in ejus perfido corde diabolo, omnia quæ per sacramentum beato Petro per nostros missos restituenda promisit, irrita fecit, et nec unius palmi terræ spatium beato Petro reddere voluit... Non enim quia jam reddere, ut constituit, propria beati Petri noluit, sed etiam scameras atque deprædationes seu devastationes in civitatibus et locis beati Petri facere sua imperatione non cessavit, nec cessat..... Pro quo peto vos, excellentissimi et a Deo protecti filii, et nimis obsecro, doleat vobis pro sancta Dei Ecclesia et beati Petri causa, et quod per donationem beato Petro offerendum promissistis, eidem contradere debeatis.* PACIUS.

<sup>a</sup> Per trium mensium spatia obsidens. Anno septingentesimo quinquagesimo quinto ineunte, Aistulphus rex sursum, ingenti comparato exercitu, ipsam urbem Romam obsidione cinxit, omnia circum loca tam sacra quam profana devastans ac comburens, sacras imagines in ignem conjiciens, sacrosanctum corpus Dominicum polluens, monachos plagis lanians, sanctimonialia contaminans, cæteros ecclesiasticos laicosque utriusque sexus jugulans, infantulos a mammillis matrum extractos interimens, nullum denique impietatis et crudelitatis genus non exercens. Stephanus in his rerum angustiis, legatos de servandis pacis ad Aistulphum regem subito misit; sed cum pacati nihil retulisset, omnem, post Deum, spem in regibus et gente Francorum constituens, Warnerium abbatem ad se a Pippino directum, et in urbe defendenda militis officio egregie functum, itinere maritimo, quo tutius ac celerius perveniret, in Franciam cum legatis suis Georgio episcopo, et Thomerico comite proficisci jussit, ac Pippino hæc universa significare, ipsum per omnia sacra obtestans, ut quæ semel promiserat aliquando impleteret. Duas per illos legatos epistolæ in Franciam transmisit, unam suo nomine Pippino regi; alteram suo et omnium

Romanorum in afflictione positorum nomine ad eundem Pippinum, ejusque filios, nec non ad episcopos, abbates, presbyteros, monachos, duces, comites, cæterosque Francos. Ex iis porro litteris constat Romam Kalendis Januarii jam fuisse obsessam. PACIUS.

<sup>b</sup> Per marinum iter, etc. Sed cum obsidio acris a Longobardis urgeretur, Stephanus, novo miroque exemplo, quod nec a decessoribus antea, nec post a successoribus usurpatum est, ipsius sancti Petri apostoli nomine, ad eosdem reges Pippinum, Carolum et Carolmannum, sive ad omnem generalitatem Francorum scripsit; quibus omnibus enixius verbisque ad excitandam commiserationem quam maxime compositis obtestatus est, ut afflictissimæ succurrerent Ecclesiæ et urbi Romanæ; et quemadmodum omnes gentes quæ ad Francorum fortissimam gentem refugissent salvæ factæ sunt, ita sanctam Dei Ecclesiam et ejus populum ab hostium oppressione liberare festinarent. Ex litteris ad Pippinum regem constat Ecclesiam populumque Romanum spem suam omnem in Christianissimo rege, ac Francis, ut in liberatoribus suis, posuisse : *Adjva nos, inquit, et auxiliare nostri sub magna velocitate, Christianissime.... Peto te, ne pereamus, nequando dicant gentes, quæ in cuncto orbe terrarum sunt : Ubi est fiducia Romanorum, quam post Dominum, in regibus Francorum habebant.... Salva nos antequam pereamus, Christianissime rex..... Considera, fili, considera, et omnino per-cogita, per Deum vivum te conjuro, quoniam et nostra, et omnis Romanorum populi animæ, post Deum, et ejus principem apostolorum, in tua a Deo protecta excellentia, et gente Francorum a Deo tibi commissa, pendet.... Quoniam nulli alio, nisi tantummodo tuæ amatissimæ Excellentiæ, vel dulcissimis filiis, et cunctæ genti Francorum, per Dei præceptionem et beati Petri, sanctam Dei Ecclesiam, et nostrum Romanorum reipublicæ populum commisimus protegendum.* PACIUS.

<sup>c</sup> Quos suscipiens beatissimus papa, eisdem motionem præfati Francorum regis nuntiavit. Quandoque iter seu motio exercitus edicebatur per tesseram. Ammian., lib. XXI : *Per tesseram edicto itinere in Pannonias.* Idem, lib. XXIII : *Nondum adulto vere, missa per militares numeros expeditionali tessera, cunctos transire jussit Euphratem.* Sæpius signum itine-

tissimus papa, eisdem motionem præfati Francorum regis nuntiavit. Quod quidem illi dubium habuerunt credendi. Et adhærens eis missum apostolicæ sedis, eos in Franciam ire<sup>1</sup> absolvit. Et pergentes marino itinere quantocius Massiliam advenerunt; in quam ingredientiæ, didicerunt jam prædictum Francorum regem Longobardorum fines fuisse ingressum, juxta adhortationem antefati beatissimi papæ et promissionem quam beato Petro jurejurando obtulerat. Et hæc cognoscentes ipsi imperiales missi, tristes effecti, niebantur dolose missum apostolicæ sedis detinere Massiliam, ut minime ad prædictum properaret regem, affigentes eum<sup>2</sup> valide.

Sed, interveniente beato Petro apostolorum principe, eorum callida ad nihilum redacta est versutia. Itaque unus ex ipsis, Gregorius videlicet protosecretaria, præcedens apostolicæ sedis missum, celeriter prænominatum Francorum assecutus est regem: quem et in finibus Longobardorum non procul a Papiæ reperit civitate; et nimis eum deprecans, atque plura spondens<sup>3</sup> tribui imperialia munera, ut Ravennatium urbem, vel cæteras ejusdem exarchatus civitates, et castra imperiali tribuens concederet ditioni. At nequaquam valuit<sup>4</sup> firmissimum jam fati Christianissimi atque benignissimi fidelis Dei, et amatoris beati Petri apostoli, scilicet antefati Pippini Francorum regis, inclinare cor, ut easdem civitates et loca imperiali tribueret ditioni. Asserens isdem Dei cultor, mitissimus rex, nulla penitus ratione easdem civitates a potestate beati Petri, et jure Ecclesiæ Romanæ, vel pontificis apostolicæ sedis quoquomodo alienari. Affirmans etiam sub juramento quod per nullius hominis favorem sese certamine sæpius dedisset, nisi pro amore beati Petri, et venia delictorum,

rum, asserens et hoc, quod nulla<sup>5</sup> cum thesauri copia suadere valeret, ut quod semel beato Petro obtulit auferret. Et hæc prædicto imper. misso rediens in responsis, continuo eum ad propria remcandum per aliam viam absolvit, qui et sine effectu Romam conjunxit.

Dum vero antefatus benignissimus Pippinus Francorum rex Papiam obsidens constringeret civitatem, tunc Aistulfus, atrocissimus rex Longobardorum, ut veniam illi tribueret, et ab obsidione cessaret, quas prius contempserat conscriptas in pacti fœdere redderet civitates se modis omnibus professus est redditurum. Et denuo confirmato anteriore pacto, quod per elapsam octavam indictionem inter partes convenerat, restituit ipsas civitates prælatas, addens et castrum quod cognominatur<sup>6</sup> Comiacum.

De quibus omnibus receptis civitatibus donationem in scriptis a beato Petro, atque a sancta Romana Ecclesia, vel omnibus in perpetuum pontificibus apostolicæ sedis misit possidendam, quæ et usque hæc enus in archivio sanctæ nostræ Ecclesiæ recondita tenetur. Ad recipiendas vero ipsas civitates misit ipse Christianissimus Francorum rex suum consiliarium, id est, Fulradum venerabilem abbatem et presbyterum. Et continuo<sup>7</sup> ejus eximietas feliciter cum suis exercitibus Franciam repedavit. Prænominatus autem Fulradus venerabilis abbas, et presbyter Ravennatium partes cum missis jam fati Aistulfi regis conjungens, et per singulas ingrediens civitates tam Pentapoleos, quam et Æmiliæ, easque recipiens, et obsides<sup>8</sup> per unamquamque auferens, atque primates secum una cum clavibus portarum civitatum deferens, Romam conjunxit.

<sup>8</sup> Et ipsas claves tam Ravennatium urbis, quamque

#### VARIANTES LECTIONES.

<sup>1</sup> Mansi in margine: *Absolvit*, id est, dimisit.

<sup>2</sup> Cod. Luc., *valde*.

<sup>3</sup> Cod. Luc., *tribuit*.

<sup>4</sup> Al., *valuit scilicet antelati Pippini Francorum regis inclinare cor*, etc.

<sup>5</sup> Cod. Luc., *ei*.

<sup>6</sup> Cod. Luc., *Comacium*.

<sup>7</sup> In al., *ejus eximietas deest*. Pro his verbis Cod. Luc. habet *ipse rex*.

<sup>8</sup> Cod. Luc., *de unaquaque tollens*.

#### VARIORUM NOTÆ.

ris dabatur buccina. Curtius, lib. III: *Patri more Persarum traditum est orto sole demum procedere, die jam illustri. Signum e tabernaculo regis buccina dabatur*. Idem, lib. V: *Tuba, cum castra movere vellet, signum dabat*. Et infra: *Ipse tertia vigilia silenti agmine, ac ne tuba quidem dato signo, pergit ad demonstratum iter callium*. ALTASERRA.

<sup>9</sup> Restituit ipsas civitates prælatas. Pippinus, cognita Aistulphi regis fraude, ira et dolore exarsit, et, novo decreto bello, novos populis delectus indixit. Tum cum exercitu in Longobardos movit, Aistulphum ad Alpium angustias fugatum Papiæ obsedit; nec veniam unquam rupti fœderis ei roganti tribuere voluit, quousque Ravennam cum universo exarchatu, Pentapolimque, ac viginti civitates iis provinciis comprehensas, Romano pontifici tradidisset. Aistulphum coegit, inquit Anastasius, ad confirmandum pactum quod per octavam elapsam indictionem inter partes provenerat, et factam in scriptis donationem Romam ad Stephanum papam transmisit, ideoque post mensem Augustum ejusdem anni 755, quo mense Septembri nona indictio initium sumpsit. Pippinus, in Franciam rediens, reliquit in Italia Fulradum abbatem monasterii sancti Dionysii, qui civitates in pacto contentas ab Aistulpho reciperet, receptasque

mox in potestatem pontificis Romani transferret, uti narrat Anastasius. PAGIUS.

<sup>10</sup> 1. Et ipsas claves tam Ravennatium urbis, quamque diversarum civitatum ipsius Ravennatium exarchatus, una cum donatione de eis a suo rege emissa, in confessione beati Petri ponens, eidem apostolo, et ejus vicario sanctissimo papæ, atque omnibus ejus successoribus pontificibus perenniter possidendas atque disponendas tradidit. Pippinus rex Francorum per Fulradum abbatem exarchatum Ravennatem, ab Aistulpho rege Longobardorum armis ablatum, concessit Petro et ejus successoribus, in signum donationis, depositis clavibus super confessione, id est, sepulcro beati Petri. Traditio clavium est symbolum deditiois, vel donationis. Annales Franc., ad ann. 800: *Aran Saracenus, præfectus Oscæ, claves urbis cum aliis donis regi misit, promittens eam se traditurum*. Traditione aurearum clavium Basilio imperatori Capua concessa a principe urbis. Leo Ostiens., Chronic. Cassinens. lib. 1, cap. 39: *Cum ergo Capuanus princeps Constantinopolitano imperatori Basilio clam favens, claves aureas ad illum misit, se et urbem Capuam, imo totum principatum ejus, per hæc imperio tradens. Claves sepulcri Hierosolymitani a patriarcha benedictionis causa accepit Carolus M.* Annal. Franc., ad ann. 801

diversarum civitatum ipsius Ravennatum exarchatus una cum suprascripta donatione de cis a suo rege emissa in confessione beati Petri ponens, eidem apostolo, et ejus vicario sanctissimo papæ, atque omnibus ejus successoribus pontificibus a perenniter possidendas atque disponendas tradidit, id est, Ravennam, Ariminum, <sup>1</sup> Pisaurum, atque Fanum, Cesenas, Senogallias, Esium, <sup>2</sup> Forum Pompilii, Forum Livii, cum castro Sussubio, <sup>3</sup> Montemferetri, Acerragium, Montem Lucari, Serram, castellum sancti Mariani, Bobrum, Urbinum, Callium, Luculos, <sup>b</sup> Eugubium,

## VARIANTES LECTIONES.

<sup>1</sup> Al., Pensaurum, Concam, Fanum, etc.

<sup>2</sup> Al., Forum Populi, Forum Livii, etc.

<sup>3</sup> Al., Felctri, Acerreagio monte, monte Eucati, Serram Castellum, S. Marini Babium, Urbinum, Cal-

seu Comiaculum. Nec non et civitatem Naruiesensem, quæ a <sup>a</sup> ducatu Spoletino a parte Romanorum per evoluta annorum spatia fuerat invasa. Dum ergo hæc agerentur, ipse infelix Aistulfus quodam loco in venerationem pergens, divino ictu percussus, defunctus est. Tunc Desiderius quidam dux Longobardorum, qui ab eodem nequissimo Aistulfo Tuscæ in partes erat directus, audiens præfatum obiisse Aistulfum, illico aggregans ipsius Tuscæ universam exercituum multitudinem, regni Longobardorum arripere nixus est fastigium. Cujus personam despectui habens <sup>a</sup> Ra-

lis, Eugubium, etc.

<sup>a</sup> Col. Luc., duce Spoletano.

<sup>b</sup> Col. Luc., Rachia; al., Ratchisum.

## VARIORUM NOTÆ.

Eodem die Zacharias presbyter quem rex Hierosolymas miserat, cum duobus monachis, quos patriarcha cum eo ad regem misit, Romam venit: ii benedictionis gratia claves sepulchri domini ac loci Calvaria cum vexillo detulerunt. ALTASERRA.

2. Et ipsas claves tam Ravennatum urbis, quamque diversarum, etc. Fulradus cum procuratoribus Aistulphi in exarchatum Pentapolimque progressus, omnes urbes, præter Ferrariam, Faventiam et alias quasdam, recepit, et obsidibus de unaquaque sumptis, ac primoribus secum eorum ductis, Romam adiit, atque singularum urbium claves una cum tabulis ipsius donationis a Pippino rege factæ in confessione sancti Petri deposuit. Ravennæ etiam in antiqua tabula legitur hæc epigraphæ, a Papyrio Massono, lib. II, relata: PIPPINUS. PIUS. PRIMUS. AMPLIFICANDÆ. ECCLESIAE. VIAM. APERUIT. ET EXARCHATUM. RAVENNÆ. CUM. AMPLISSIMIS..... cætera verba exesa. Sed ea inscriptio longe post Pippini mortem posita, et postquam innotuit, cum primus dicatur Ecclesiam amplificasse. Quid porro donatio Pippini contineret, et quas civitates complecteretur, inter scriptores non convenit: nam præter civitates quas Anastasius recenset, Leo Ostiensis, in Hist. Casin., lib. I, cap. 7, latioribus eandem donationem extendit terminis. Sed quidquid sit, illud certum videtur annotatori Baronii, ab hoc tempore plenam in rebus civilibus administrationem pontificis Romanæ, tam Romæ quam in exarchatu Ravennatensi exercuisse, nisi rebellionum motibus aliquando impedirentur. Romani enim, inquit, ab eo tempore quo Pippinus exarchatum Ravennæ principi apostolorum ejusque successoribus concessit, Constantini Copronymi imperatoris hæretici, qui eos adversos Longobardos defendere non poterat, dominationem penitus excussere, et rempublicam instituerunt, cujus caput Romanus pontifex, defensor vero ac protector Pippinus Francorum rex dicti sunt. Hinc quando Stephanus II, in suis literis, de Aistulpho et de vexatione urbis Romæ sermonem habet, nusquam meminit imperatoris, et Romanos populum suum appellat, ut videre est in ejus epistolis 3, 4 et 6, ad Pippinum regem. Iisdem loquendi formulis utuntur Paulus papa, Stephani successor, et Adrianus I, ille in epistolis ordine 2 et 7, ad Pippinum; hic in epistola 4 ad Carolum Magnum anno 775 data. Nec refert quod pontifices in subscriptionibus dictarum epistolarum memorent annos Constantini imperatoris, dicuntur enim datæ imperante Domino piissimo Augusto Constantino, a Deo coronato, magno imperatore, anno 32, vel aliquo alio ejusdem imperatoris; nam et concilium Romanum, anno 743 dicitur habitum, anno secundo Ariabadi imperatoris, Luitprandi regis anno trigesimo secundo; inde tamen non sequitur Romam Luitprando Longobardorum regi fuisse subditam. Præfati itaque pontifices Romani iis

B formulis tunc usi sunt tanquam notis temporariis, quæ subjectionem nullam inferebant. PACIUS.

a Perenniter possidendas atque disponendas. Antequam Stephanus a rege Pippino discessit, testatus eidem est, nec verbis, nec scriptis Langobardorum regis ejusque gentis fidem habendam esse, quippe qui haud stetissent promissis, si Francorum exercitus trans Alpes regressus foret, nisi executioni mandatus esset tractatus pacis qui fieret. Aistulphus rex, Roma scribens ait, cum suis iudicibus per blundos sermones, et suasiones, atque sacramenta, illuserunt prudentiam vestram, et plus illis falsa dicentibus quam nobis veritatem asserentibus credidistis (Staph. II, epist. 3, ad Pip. et fil.). Et sane ut pontifex prædixerat, factum est; nam Aistulphus solutus metu periculoque suam ditionem amittendis, commissariis a Pippino relictis in Italia ut eum prohiberent ne aliena raperet illius, et, ut ibidem prosequitur Stephanus, omnia quæ per sacramentum beato Petro per vestros missos restituenda promissit, irrita fecit, et nec unius palmi terræ spatium beato Petro reddere voluit. Quod autem magis, Aistulphus valida acie obsedit Romam, nilque crudele, nil impium prætermisit quod in locis limitis perpetrari non jussisset. Quare pontifex in tantis rerum angustiis, experti consilii, ad Pippinum iterum et Francorum gentem se vertit efflagitaturque ut expleret quod promiserant: Quod per donationem beato Petro offerendam promissistis, ei possidendum contradere debetis (Id., epist. 3, 4). Quin etiam, ut eorum animos penetraret a tuis, præsidiumque quantocius impetraret, dedit ad Francos epistolam divi Petri nomine scriptam his verbis: Per susceptum evangelicæ predicationis verbum profecto in hac apostolicæ Dei Romana Ecclesia nobis commissa, vestra futuræ retributionis spes tenetur annexa. Ideoque ego apostolus Dei Petrus, qui vos a Ioptos

D habeo filios, ad defendendum de manibus adversariorum hanc Romanam civitatem, et populum mihi a Deo commissum, seu et domum, ubi secundum carnem requiesco, de contaminatione gentium eruendam, vestram omnium provocans dilectionem adhortor, et ad liberandam Ecclesiam Dei, mihi a divina potentia commendatam, omnino protestans admoneo, pro eo quod maximas afflictiones et oppressiones a pessima Longobardorum gente patiuntur (Ejusd. epist. 5, ad Francos). Hæc audiens Pippinus perniciosissimæ Alpes transiit, Ticinumque secundo obsidet, ut Aistulphum revocet ab obsidione urbis, sedem regiam defensurum. Nec in Franciam redit priusquam omne abunde expletum videat. Cætera satis perspicue Anastasius. SUMMERA.

b Eugubium seu Comiaculum. Eugubium hodie Comiaculum, civitas episcopalis Umbriæ, quæ pervenit ad sedem apostolicam, ex donatione Pippini cum exarchatu Ravennate. Anastas. in Adriano: Seu Comiaculum de exarchatu Ravennate. ALTASERRA.

dehisus dudum rex, et postmodum monachus, germanus præfati Aistulfi, sed et alii plures Longobardorum optimates cum eo, eundem Desiderium spernentes, plurimam Transalpium, vel cætera Longobardorum exercituum multitudinem aggregantes, ad dimicandum contra eum profecti sunt.

Ad hæc præfatus Desiderius obnixè præfatum beatissimum pontificem deprecatus est sibi auxilium ferre, quatenus ipsam regalem valeret assumere dignitatem, spondens jurejurando omnem præfati beatissimi pontificis adimplere voluntatem. Insuper et reipublicæ se redditurum professus est civitates quæ remanserant, imo et copiosa daturum munera. Tunc isdem præcipuus Pater, et bonus pastor, inito consilio cum sæpe lato Fulrado venerabili presbytero et abbate, atque consiliario Christianissimi Pippini Francorum regis, misit suum germanum, Paulum scilicet diaconem, atque Christophorum consiliarium, una cum præfato Fulrado, in partes Tusciæ ad prædictum Desiderium. Cum quo loquentes, confestim per scriptam paginam terribili juramento isdem Desiderius cunctam professus est superius annexam sponsonem adimplere. Post hæc vero peracta statim suum missum, id est Stephanum venerabilem presbyterum, cum apostolicis exhortatoriis litteris, præfato Radehiso, vel cunctæ genti Longobardorum, direxit, properans et prædictus Fulradus venerabilis cum

aliquantis Francis in auxilium ipsius Desiderii; sed et plures exercitus Romanorum si necessitas exigeret in ejus disposuit<sup>1</sup> occurri adiutorium. Et suffragantibus prædicti sanctissimi pontificis Deo acceptis precibus, ita omnipotens Dominus disposuit, ut sine ulla animarum periclitatione antefatus Desiderius per jam dicti coangelici papæ<sup>2</sup> concursum eandem quam ambiebat assumeret regalem dignitatem.

Dum vero hæc agerentur, direxit missum suum sanctissimus pontifex, et abstulit de ipsis civitatibus, quas sæpeditus Desiderius rex reddere promiserat beatissimo eidem papæ, id est, Faventiam, cum castro<sup>3</sup> Tiberiano, seu Gabellum, et universum ducatum Ferrariæ in integrum. Et, annuente Deo, rempublicam dilatans, et universam dominicam plebem videlicet, rationales sibi commissas oves, ut bonus pastor, animam suam ponens, omnes ab insidiis eruit inimicorum, cursumque consummans, et omnia utiliter perficiens, Dei vocatione vitam finiens, ad æternam migravit requiem. Qui fecit ordinationem unam per mensem Martium, presbyteros xi, diaconos ii, episcopos per diversa loca numero xx; et cessavit episcopatus<sup>4</sup> dies xxxv. Sepultus est in basilica beati Petri apostolorum principis vi Calendas Maii, indictione 10. Et cessavit episcopatus ejus diebus xxxii.

#### VARIANTES LECTIONES.

<sup>1</sup> Cod. Luc., *occurrere.*

<sup>2</sup> Cod. Luc., *consensum, Rachis vero redit ad monasterium.*

<sup>3</sup> Al., *Tiberiaco.*

<sup>4</sup> Al., *presbyteros duos, diaconos duos, episcopos per diversa loca numero iv.*

<sup>5</sup> Al., *dies xxii.*

<sup>6</sup> In al. deest hæc repetitio.

#### VARIORUM NOTÆ.

Ad hæc præfatus Desiderius, e.c. Aistulpho Longobardorum rege, anno septingentesimo quinquagesimo sexto, mortuo, Stephanus papa, inter Longobardos pro successione excitatos tumultus compressit, et Desiderium Tusciæ ducem ad obtinendum regnum juvit, sancito cum ipso fœdere, ipsique auxilium Francorum impetravit, iis conditionibus, ut civitates quas Aistulphus ad mortem usque contra pactum retinuerat, et quas Pippini donatio complectebatur, Ecclesiæ Romanæ restitueret, ut testatur Anatasius Bibliothecarius. Hæc civitates erant Faven-

tia, Imola et Ferraria, cum earum finibus, Auxinum, Ancona et Humana, cum earum territoriis, et Bononia, ut constat ex litteris Stephani ad Pippinum regem ea de re datis, et per Fulradum abbatem, Georgium episcopum, et Joannem sacellarium, transmissis, quibus cum rogavit ut cum Desiderio, ubi promissa implevisset, amicitiam fœdusque pasciretur. Solum tamen Ferrariæ ducatum Stephanus recepit, Desiderio rege cæteras civitates contra promissa retinente. PAGIUS.

## STEPHANI II

ROMANI PONTIFICIS

## EPISTOLÆ ET DECRETA.

(Mansi, Conc. Collect. tom. XII.)

### EPISTOLA PRIMA

STEPHANI II AD PIPPINUM REGEM FRANCORUM.

*Gratias agit de promissis per Droctegangum abbatem, qui a Pippino missus ad Stephanum papam fuerat, cum is in Franciam venire se velle significasset.*

Domino excellentissimo filio Pippino regi Stephanus papa.

Præsens Droctegangus abbas, sacris liminibus

D protectoris tui beati apostolorum principis Petri et nostris obtutibus præsentatus, imposita sibi verba salutationis ac sospitatis exposuit a Deo servatæ atque amantissimæ excellentiæ tuæ. Unde innumeras omnipotenti Deo læti effecti gratias referentes egimus, petentes ejus divinam misericordiam, licet peccatores et indigni, ut pro sua te protegat pietate, excellentissime fili, et multo amplius atque